

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота
«ГЕНЕЗА РАННЬОМОДЕРНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ
ТРИДЦЯТИЛІТНЬОЇ ВІЙНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ
МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ ТА
ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ»

Спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія)
Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Історія)»

здобувача першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Тараса СТРУЧЕВСЬКОГО

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат історичних наук, доцент
Степан ПРИЙДУН

РЕЦЕНЗЕНТ:
кандидат історичних наук, доцент
Володимир ОКАРИНСЬКИЙ

Тернопіль, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Історіографічний огляд	8
1.2. Джерельний комплекс	10
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	13
РОЗДІЛ 2. ТРИДЦЯТИЛІТНЯ ВІЙНА ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ ЄВРОПИ	18
2.1. Передумови війни та криза конфесійно-політичної рівноваги в Європі	18
2.2. Вестфальська система як модель нового міжнародного порядку та становлення принципу державного суверенітету	21
2.3. Баланс сил і дипломатичні практики ранньомодерної Європи	25
РОЗДІЛ 3. ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК РАННЬОМОДЕРНИХ ДЕРЖАВ	31
3.1. Централізація влади та формування бюрократичного апарату в умовах воєнної мобілізації	31
3.2. Фінансово-військові реформи та становлення фіскально-мілітарної держави	36
3.3. Еволюція політичних інститутів і трансформація взаємодії між монархією, елітами та суспільством	42
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕМИ «ГЕНЕЗА РАННЬОМОДЕРНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ТРИДЦЯТИЛІТНЬОЇ ВІЙНИ» У ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ІСТОРІЇ	48
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59
ДОДАТКИ	66

ВСТУП

Актуальність проблематики дослідження зумовлена тим, що проблема генези ранньомодерної держави належить до числа ключових у сучасній історичній науці, оскільки саме в ранньомодерну добу сформувались політичні, адміністративні та міжнародно-правові засади тієї моделі державності, яка в подальшому визначила розвиток Європи. Тридцятилітня війна 1618–1648 рр. виявилася не лише одним із наймасштабніших конфліктів XVII століття, а й переломним моментом у трансформації міжнародного порядку, становленні нових дипломатичних практик, посиленні централізаційних процесів і перебудові внутрішньополітичних інституцій. Саме тому звернення до цієї теми дає можливість простежити, як у межах великої європейської кризи визрівали нові форми влади, змінювалися механізми управління та переосмислювалися підстави політичної легітимності.

Наукова актуальність дослідження посилюється тим, що в українській історіографії проблема Тридцятилітньої війни доволі часто розглядалася переважно в аспекті міжнародних відносин, дипломатії або конфесійного протистояння, тоді як питання її впливу на формування ранньомодерної держави як цілісної політичної форми потребує глибшого комплексного осмислення. Водночас сучасна історична наука дедалі активніше відходить від вузького подієвого викладу й прагне інтерпретувати великі конфлікти як чинники структурних змін у політичному, соціальному та інституційному розвитку. У цьому контексті дослідження генези ранньомодерної держави в умовах Тридцятилітньої війни є важливим не лише для реконструкції історичних подій, а й для з'ясування закономірностей переходу від середньовічно-станової моделі політичної організації до більш централізованої, інституційно оформленої та міжнародно визнаної державності.

Не менш важливою є й освітня актуальність теми. В умовах реформування шкільної історичної освіти, упровадження компетентнісного підходу та орієнтації на розвиток критичного мислення учнів зростає потреба в таких історичних темах, які дозволяють поєднати фактологічний матеріал із аналізом

причин, наслідків, суперечностей та альтернатив історичного розвитку. Тема Тридцятилітньої війни має значний потенціал для шкільного курсу всесвітньої історії, оскільки дає змогу показати учням складність міжнародних конфліктів, роль дипломатії, значення політичних компромісів, вплив війни на суспільство та процес формування нової моделі держави. Актуальність теми визначається не лише її науковою значущістю, а й безпосередньою придатністю до інтеграції в сучасний освітній процес.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Бакалаврська робота виконана в межах наукового напрямку кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства ТНПУ «Україна-Європа-Світ: цивілізаційні аспекти розвитку» (державний номер реєстрації 0120U101569).

Об'єктом дослідження є політичні та міжнародні трансформації Європи раннього нового часу.

Предметом дослідження є генеза ранньомодерної держави в умовах Тридцятилітньої війни крізь призму змін міжнародного порядку, дипломатичних практик і внутрішньополітичних інституцій.

Метою кваліфікаційної роботи є комплексний аналіз Тридцятилітньої війни як чинника трансформації міжнародного порядку Європи та внутрішньополітичного розвитку ранньомодерних держав, а також визначення освітньо-методичного потенціалу цієї теми у шкільних курсах історії.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- з'ясувати ступінь наукової розробленості проблеми в українській та зарубіжній історіографії;
- охарактеризувати джерельну базу та теоретико-методологічні засади дослідження;
- дослідити передумови Тридцятилітньої війни та визначити її роль у руйнуванні конфесійно-політичної рівноваги в Європі;
- проаналізувати Вестфальську систему як модель нового міжнародного порядку та виявити її значення для становлення принципу державного суверенітету;

➤ розкрити вплив війни на внутрішньополітичні трансформації ранньомодерних держав, зокрема на процеси централізації влади, бюрократизації, фінансово-військових реформ та еволюції політичних інститутів; визначити методичний потенціал теми для шкільної історичної освіти й обґрунтувати можливості її практичної реалізації в навчальному процесі.

Методи дослідження обумовлені характером теми, її міждисциплінарністю та поєднанням історичного й методичного складників. У роботі використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння та систематизації, що дали змогу опрацювати історіографію, уточнити поняттєвий апарат і сформулювати цілісне бачення досліджуваної проблеми. Історико-хронологічний метод застосовано для послідовного висвітлення подій і процесів 1618–1648 рр. та їх наслідків. Історико-порівняльний метод дав змогу зіставити особливості політичного розвитку окремих ранньомодерних держав і виявити спільні риси та відмінності їхньої інституційної еволюції. Історико-системний підхід використано для аналізу Тридцятилітньої війни як комплексного явища, що охопило міжнародний, конфесійний, політичний і соціальний виміри. Структурно-функціональний метод уможливив дослідження ролі монархії, бюрократії, станових інститутів, армії та фінансового апарату в системі ранньомодерної держави. Метод аналізу історичних джерел застосовано під час опрацювання нормативно-правових актів, дипломатичних документів, наративних свідчень і картографічних матеріалів. Для розроблення методичного розділу використано елементи педагогічного аналізу, узагальнення досвіду шкільного викладання та моделювання навчального матеріалу, що дало змогу пов'язати історичне дослідження з практикою шкільної освіти, зокрема з матеріалом плану-конспекту уроку, поданого в Додатку Б.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від початку Тридцятилітньої війни у 1618 р. до укладення Вестфальського миру у 1648 р. Нижня межа зумовлена Празькою дефенестрацією та переходом накопичених конфесійно-політичних суперечностей у стадію відкритого збройного конфлікту. Верхня межа пов'язана із завершенням війни та політико-правовим

оформленням нової системи міжнародних відносин унаслідок Вестфальських договорів. Водночас у роботі в окремих випадках здійснюється вихід за ці рамки, коли цього потребує аналіз передумов війни або характеристика довготривалих наслідків Вестфальської системи для подальшого розвитку європейської державності.

Територіальні межі дослідження охоплюють Центральну та Західну Європу в ранньомодерний період. Тридцятирічна війна розгортається головним чином у межах Священної Римської імперії німецької нації та на землях Богемії, Австрії, німецьких князівств і єпископств. У ширшій перспективі аналіз враховує основні європейські держави, безпосередньо залучені до конфлікту: Францію, Швецію (особливо в Балтійському регіоні та Північній Німеччині), Данію, Іспанію та Об'єднані провінції (Нідерланди). Швейцарська Конфедерація розглядається окремо, чия міжнародна суверенність була встановлена Вестфальськими мирними договорами 1648 року. Таким чином, географічний обсяг дослідження дійсно охоплює весь пан'європейський простір, залучений до дипломатичного врегулювання Вестфальської системи, з територією Священної Римської імперії, що займає центральне місце в конфлікті.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що в роботі здійснено комплексний аналіз генези ранньомодерної держави в умовах Тридцятилітньої війни через поєднання міжнародно-політичного та внутрішньоінституційного підходів. У роботі систематизовано основні наукові підходи до вивчення Тридцятилітньої війни як чинника не лише дипломатичної перебудови Європи, а й глибокої внутрішньої трансформації державних структур. Уточнено значення Вестфальського миру не тільки як завершення конфлікту, а як важливого етапу становлення нової моделі міжнародного порядку та нового типу політичної раціональності. Теоретичне значення дослідження полягає також у поглибленні наукових уявлень про взаємозв'язок між війною, централізацією влади, розвитком бюрократії, фінансово-мілітарними реформами та зміною політичної легітимності в ранньомодерній Європі. Окремого значення набуває поєднання історичного аналізу з

методичним виміром, що розширює можливості використання результатів дослідження у сфері історичної освіти.

Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості їх використання у професійній діяльності майбутнього вчителя історії. Теоретичні положення та узагальнення роботи можуть бути застосовані під час підготовки уроків із всесвітньої історії, пов'язаних із ранньомодерною Європою, міжнародними конфліктами, становленням державного суверенітету та розвитком дипломатії. Фактологічний матеріал і сформульовані висновки можуть стати основою для створення тематичних розробок, проблемних завдань, інтерактивних вправ, навчальних дискусій і міжпредметних занять з історії та громадянської освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення й практичні результати кваліфікаційної роботи представлено й обговорено на засіданнях кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, а також на III Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції: «Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених» (м. Тернопіль, 2025 р.).

Структура й обсяг роботи зумовлені метою, завданнями та логікою дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографічний огляд

Історіографічне осмислення Тридцятилітньої війни формувалося поступово і доцільно розглядати його крізь призму певної внутрішньої структури, яка дозволяє систематизувати наявні наукові підходи. У цьому контексті важливо розмежувати, з одного боку зарубіжну та українську історіографію, а з іншого – узагальнюючі праці, що розкривають широкі процеси європейського розвитку, і спеціально-тематичні дослідження, присвячені окремим аспектам проблеми.

У межах зарубіжної історіографії провідне місце займають узагальнюючі праці класичного та сучасного періодів, у яких Тридцятилітня війна постає як масштабний конфлікт, що поєднав релігійне протистояння, династичну боротьбу та зміну політичної рівноваги в Європі. Саме класична європейська історіографія заклала ті пояснювальні моделі, від яких і сьогодні відштовхується більшість дослідників. Для ранніх загальних досліджень було характерним прагнення розглядати події 1618–1648 рр. не як сукупність окремих кампаній, а як цілісний історичний процес із власною логікою розвитку, етапністю та політичними наслідками. У цьому руслі сформувалося бачення С. Р. Гардінера, який пов'язував перебіг війни з кризою устрою Священної Римської імперії та зіткненням політичних і конфесійних інтересів у Центральній Європі, трактуючи її як індикатор глибшої нестійкості ранньомодерного політичного світу [47, с. 14–15].

У працях К. Веджвуда спостерігається посилення уваги до людського виміру конфлікту, ролі політичних рішень та індивідуальних мотивів історичних діячів. Її інтерпретація відходить від спрощеної схеми конфесійного протистояння, демонструючи переплетення релігійних, династичних і політичних чинників. Подальший розвиток загальної зарубіжної історіографії

пов'язаний із працями Г. Паркера, який значно розширив дослідницьку оптику, вписавши Тридцятилітню війну у ширший контекст європейської політики XVII століття та підкресливши її значення для трансформації уявлень про війну, дипломатію і державну силу [54; 47, с. 15]. Водночас окреме місце в сучасному осмисленні наслідків війни посідають праці Генрі Кіссінджер, насамперед його книга Світовий порядок, у якій Вестфальський мир розглядається як одна з ключових точок формування європейської моделі міжнародних відносин та принципу державного суверенітету. Дослідник підкреслює, що саме після завершення Тридцятилітньої війни було закладено основу системи балансу сил і дипломатичного врегулювання, яка тривалий час визначала характер міжнародної політики Європи [52]. Загалом класична та модерна історіографія виробила базові уявлення про Тридцятилітню війну як подію, що стала одним із ключових чинників формування ранньомодерної державності, хоча ще не завжди чітко розмежовувала процеси централізації, інституційної модернізації та міжнародної перебудови Європи.

Сучасна зарубіжна історіографія демонструє перехід від лінійних пояснень до багатофакторного аналізу. У працях П. Вілсона Тридцятилітня війна постає як «європейська трагедія», тобто як системна криза, що охопила політичний порядок, конфесійну рівновагу, династичні інтереси та соціальні процеси [61, с. 22]. Він наголошує на комплексному характері конфлікту та неможливості його пояснення через один чинник. Подібну тенденцію розвиває Р. Аш, який підкреслює, що, попри багатофакторність, осердям війни залишалися конституційні та конфесійно-політичні проблеми Священної Римської імперії, водночас конфлікт поступово набував загальноєвропейського масштабу [47, с. 15; 60, с. 23]. Отже, новітня зарубіжна історіографія трактує Тридцятилітню війну як переломну кризу ранньомодерної Європи, наслідки якої виходили за межі військової історії і стосувалися самої логіки функціонування держав та міжнародної системи.

1.2. Джерельний комплекс

Джерельна база дослідження генези ранньомодерної держави в умовах Тридцятилітньої війни є різнорідною за походженням, функціями та інформативністю, тому її опрацювання потребує не простого переліку документів, а осмислення внутрішньої логіки всього комплексу. Це зумовлено самим характером теми, яка перебуває на перетині кількох історичних площин. Ідеться не лише про війну як конкретний воєнно-політичний конфлікт із дипломатичними переговорами, зміною союзів і територіальними наслідками, а й про значно ширший процес трансформації міжнародного порядку та внутрішньополітичних інституцій. Саме тому джерельний комплекс роботи доцільно розглядати як багат шарову систему, у якій нормативно-правові акти, дипломатичні документи, наративні свідчення, узагальнювальні історичні праці, картографічні матеріали та сучасні електронні ресурси взаємно доповнюють одне одного.

Найбільш принциповим сегментом джерельної бази є нормативно-правові документи, насамперед тексти Вестфальських мирних договорів 1648 року. Саме вони мають ключове значення для осмислення нового міжнародного порядку, оскільки в них зафіксовано не лише завершення тривалого конфлікту, а й нові принципи політико-правової організації європейського простору. У цьому сенсі Вестфальські акти виступають не просто документами завершення війни, а межею між середньовічною універсалістською моделлю політичного мислення та ранньомодерною, що дедалі більше спиралася на визнання множинності політичних суб'єктів, договірне врегулювання та юридичне взаємне визнання. Аналіз тексту договорів дає змогу простежити, як саме в документальному дискурсі закріплювалися принципи миру, взаємних гарантій, територіального врегулювання, конфесійних прав і політичного співіснування сторін [4]. Водночас значення цих актів полягає в тому, що вони відображають нову якість міжнародної правосвідомості, де легітимність політичних рішень дедалі більше пов'язувалася з процедурою багатосторонніх переговорів, а не лише з правом сили чи династичною претензією. Саме тому А. Дмитрієв розглядає

Вестфальський мир як один із вихідних моментів класичного міжнародного права [10], а С. Задорожна наголошує на його ролі у формуванні загальних принципів міждержавного співіснування [11, с.241].

Поряд із нормативно-правовими актами важливе місце посідають офіційні дипломатичні матеріали та документи міжнародних переговорів періоду Тридцятилітньої війни. Їхня цінність полягає в тому, що дипломатія раннього Нового часу вже не була лише церемоніальною формою репрезентації монархів, а ставала важливим механізмом політичної комунікації, узгодження інтересів і оформлення компромісів. До цієї групи належать дипломатичне листування, інструкції послам, протоколи переговорів, меморандуми, акти попередніх домовленостей, документи союзів та гарантій. Їх опрацювання дозволяє простежити не тільки формальні результати переговорів, а й логіку вироблення політичних рішень, систему аргументації сторін, ієрархію пріоритетів та характер дипломатичного мислення епохи. У цьому контексті праці В. Ціватого є методологічно важливими, оскільки вони показують, що дипломатія періоду Тридцятилітньої війни була вже не допоміжною ланкою війни, а самостійною інституційною практикою, яка формувала нові норми міждержавної взаємодії [35, с.52; 37, с.39].

Не менш важливу групу становлять хроніки, мемуари та інші наративні свідчення XVII століття, які відображають сприйняття війни сучасниками. Їхня специфіка полягає в тому, що вони фіксують не лише події, а й способи їх осмислення, емоційне тло епохи, уявлення про справедливість, порядок, руйнування, державну владу та релігійне покликання. Саме тому ці джерела є незамінними там, де потрібно побачити війну не лише як дипломатичну чи військову схему, а як пережиту історичну реальність. Їхня суб'єктивність не зменшує, а навпаки посилює наукову цінність, адже дозволяє зрозуміти, як ранньомодерне суспільство інтерпретувало насильство, кризу легітимності й зміну політичної реальності. У класичних працях з історії Тридцятилітньої війни, зокрема у С. Р. Гардінера, К. Веджвуд і Г. Паркера, такі свідчення широко

використовуються для відтворення як загальної логіки подій, так і їхнього людського виміру [49; 59; 53].

Окрему, але дуже важливу частину джерельного комплексу становлять аналітичні історичні праці та загальних дослідження з історії ранньомодерної Європи. Формально вони належать уже не до первинних, а до опосередкованих джерел, проте в дослідженні такого масштабу їхня роль є принциповою. Саме вони акумулюють результати критичного опрацювання великого масиву документальних і наративних свідчень, дозволяють виявити зв'язки між окремими подіями, інституціями та процесами і реконструювати ширший контекст, у межах якого Тридцятилітня війна постає не ізольованим конфліктом, а кульмінацією тривалих змін у політичній організації Європи. До цієї групи джерел належать праці В. Балуха і В. Коцура, Б. Гончара, О. Мустафіна, С. Дженкінса, а також узагальнювальні видання з історії міжнародних відносин і країн Західної Європи [3; 9; 14; 15; 24; 26].

Для вивчення територіальних, демографічних і політичних змін у Європі XVII століття важливе значення мають картографічні та статистичні матеріали. Саме вони забезпечують візуалізацію процесів, які в текстових документах часто подані фрагментарно. Карти воєнних кампаній, територіальних змін, конфесійного поділу та політичної належності регіонів дозволяють не лише відтворити географію конфлікту, а й точніше зрозуміти масштаб і просторову логіку трансформацій. У цьому аспекті важливими є як сучасні історичні карти, так і електронні картографічні ресурси, що дають змогу побачити динаміку війни в часовому розгортанні [1; 33]. Хоча демографічна статистика для XVII століття не завжди є повною, наявні узагальнювальні матеріали все ж дозволяють оцінити масштаби людських утрат, економічного спустошення та регіональної дестабілізації.

У сучасних умовах окремої уваги потребують електронні історичні ресурси та цифрові архіви як засіб доступу до джерел. Їхнє значення особливо зросло внаслідок цифровізації академічного середовища, відкриття електронних бібліотек, створення колекцій оцифрованих документів і розвитку платформ, що

поєднують текстові, картографічні та довідкові матеріали. Для дослідження Тридцятилітньої війни це особливо важливо, оскільки значна частина класичних праць, текстів договорів, збірок джерел і наукових оглядів сьогодні доступна саме в електронному форматі. Водночас цифровий формат вимагає вищого рівня джерелознавчої критики, оскільки в мережевому просторі співіснують як академічно вивірені видання, так і популяризаторські або вторинні ресурси різної якості. Саме тому доцільно спиратися насамперед на авторитетні електронні архіви, академічні бібліотеки та науково опрацьовані цифрові ресурси, серед яких важливе місце займають тексти Вестфальських договорів, цифрові копії класичних монографій і спеціалізовані добірки джерел [4; 54; 58].

Отже, джерельний комплекс дослідження є внутрішньо різномірним, але методологічно цілісним. Його основу становлять нормативно-правові й дипломатичні документи, які дають змогу простежити політико-правове оформлення нового міжнародного порядку. Їх доповнюють наративні свідчення сучасників, що відкривають людський, соціальний і світоглядний вимір війни. Узагальнювальні історичні праці забезпечують концептуальну реконструкцію процесів, картографічні та статистичні матеріали конкретизують масштаби й просторові параметри трансформацій, а електронні ресурси та цифрові архіви розширюють можливості доступу й перевірки матеріалу. Саме поєднання цих груп джерел дає підстави розглядати Тридцятилітню війну не лише як сукупність подій 1618–1648 років, а як один із ключових історичних моментів, у межах якого визрівали нові принципи міжнародного порядку та нові форми політичної організації ранньомодерної держави.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Теоретико-методологічна основа дослідження генези ранньомодерної держави в умовах Тридцятилітньої війни зумовлена самим характером теми, оскільки вона охоплює не лише конкретний історичний конфлікт 1618–1648 років, а й ширший процес політичної перебудови Європи. Йдеться про зміну

принципів міжнародного порядку, форм державної організації, механізмів владарювання та способів легітимації політичних рішень. Саме тому дослідження не може обмежуватися подієвим описом війни або лише дипломатичною історією її завершення. Воно потребує залучення таких теоретичних моделей, які дають змогу побачити за окремими подіями глибші системні зміни ранньомодерного світу. У цьому сенсі методологія роботи спирається на поєднання історичного, політичного, інституційного та цивілізаційного підходів, адже лише їхня сукупність дозволяє розкрити, як саме війна стала каталізатором трансформації держави й міжнародних відносин.

Провідне значення для цієї теми має концепція ранньомодерної держави, вироблена сучасною історичною та політичною наукою. На відміну від старіших схем, де ранньомодерна держава трактувалася переважно як проміжна стадія між середньовічною роздробленістю та модерною національною державою, сучасні дослідники розглядають її як окрему історичну форму влади зі своєю внутрішньою логікою розвитку. Її сутність полягає не лише у зміцненні монархії чи адміністративного апарату, а в поступовому переході до складніших механізмів політичної інтеграції територій, контролю над ресурсами, уніфікації управління та формування сталих інституцій державного примусу. У працях з історії ранньомодерної Європи наголошується, що ця держава формувалася не одномоментно і не за єдиною моделлю, а в умовах постійної взаємодії між монархічною владою, становими корпораціями, місцевими елітами, церковними структурами та зовнішньополітичними викликами [3; 26]. Саме тому вивчення Тридцятилітньої війни вимагає такого розуміння держави, яке враховує її перехідний, багаторівневий і конфліктний характер. Війна тут постає не просто випробуванням для вже існуючої державності, а чинником, що прискорив її інституційне оформлення. Тривале воєнне напруження сприяло посиленню централізації, ускладненню фінансових механізмів, розширенню бюрократичних практик і новому осмисленню суверенності як здатності держави самостійно діяти в межах міжнародної системи [24].

Не менш суттєвими є підходи до аналізу міжнародних конфліктів і трансформацій міжнародних систем. Тридцятилітня війна належить до таких історичних явищ, які не можна зрозуміти лише на рівні окремих держав або окремих політичних рішень. Вона була системним конфліктом, що охопив значну кількість суб'єктів, змінив структуру міждержавних зв'язків і призвів до перегляду самих правил міжнародної взаємодії. У цьому контексті важливими є підходи історії міжнародних відносин, які розглядають війни не тільки як зіткнення інтересів, а як механізм перебудови міжнародного порядку [15; 31]. Евристичну цінність має і конфліктологічний підхід, який дозволяє осмислювати Тридцятилітню війну як форму ескалації структурних суперечностей, що накопичувалися в Європі впродовж попередніх десятиліть. Саме тому Н. Шкода та А. Крилова інтерпретують події цієї війни в контексті теорії конфліктології міжнародних відносин, підкреслюючи її системний характер [41]. Важливим є також бачення війни як форми організованого насильства, що змінює не лише політичні кордони, а й способи функціонування державних інститутів. У цьому сенсі міркування М. Кальдор допомагають підкреслити, що великі конфлікти мають не тільки військовий, а й політико-організаційний вимір [17].

Загальними методологічними принципами дослідження є історизм, об'єктивність, системність і комплексність. Принцип історизму вимагає розглядати явища в їхньому розвитку, у зв'язку з конкретними умовами виникнення та трансформації. Це означає, що Тридцятилітня війна має аналізуватися не як ізольований конфлікт або лише «початок суверенної Європи», а як наслідок тривалих політичних, конфесійних і міжнародних процесів. Принцип об'єктивності передбачає критичне ставлення до джерел, зіставлення різних інтерпретацій і відмову від телеологічного підходу. Принцип системності дозволяє розглядати війну, державу, дипломатію, конфесійні процеси та соціальні зміни як взаємопов'язані елементи одного історичного цілого. Принцип комплексності, своєю чергою, забезпечує використання різних підходів, методів і груп джерел для максимально повного відтворення досліджуваної проблеми.

Відповідно до цих принципів у роботі застосовано історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, структурно-функціональний та історико-системний методи. Історико-порівняльний метод дає змогу зіставляти різні моделі політичного розвитку ранньомодерних держав, порівнювати особливості централізації влади, конфесійної політики та інституційних змін у різних частинах Європи. Проблемно-хронологічний метод дозволяє простежити розвиток ключових процесів у часовій динаміці – від передумов конфлікту до його міжнародно-правового завершення та довготривалих наслідків. Структурно-функціональний метод допомагає дослідити окремі інститути – монархію, станові представництва, бюрократію, дипломатичні служби, військово-фінансовий апарат – з погляду їхнього місця в державній системі. Історико-системний аналіз дає змогу побачити ранньомодерну Європу як цілісну систему взаємозалежних суб'єктів, у межах якої трансформація одного елемента впливала на інші. Саме цей метод є особливо продуктивним для осмислення Вестфальської системи як результату глибокої перебудови всієї структури міжнародних відносин [10; 42, с.81].

Отже, теоретико-методологічні засади цього дослідження формуються на перетині кількох підходів, кожен із яких висвітлює окремий вимір проблеми. Концепція ранньомодерної держави дозволяє побачити у війні чинник інституційного визрівання нової політичної форми. Теорія конфесіоналізації пояснює, чому релігійний фактор був структурним елементом ранньомодерної політики. Підходи до аналізу міжнародних конфліктів дають змогу розглядати Тридцятилітню війну як системну кризу європейського порядку. Цивілізаційний та інституційний підходи розширюють бачення державотворення, дозволяючи дослідити його не лише як адміністративний, а і як культурно-політичний процес. Методологічні принципи та сукупність конкретних методів забезпечують наукову логіку роботи й створюють інструментарій для аналізу джерел і реконструкції історичних процесів. Саме така основа дає можливість дослідити Тридцятилітню війну як історичний рубіж, у межах якого визрівали нові форми державності та нові засади міжнародного співіснування.

РОЗДІЛ 2. ТРИДЦЯТИЛІТНЯ ВІЙНА ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ ЄВРОПИ

2.1. Передумови війни та криза конфесійно-політичної рівноваги в Європі.

Передумови Тридцятилітньої війни не можна зводити до одного чинника, оскільки конфлікт визрів унаслідок нашарування кількох глибоких суперечностей, що поступово руйнували рівновагу в Європі наприкінці XVI – на початку XVII століття. Ідеться про поєднання політичної фрагментарності, конфесійного поділу, династичних амбіцій та боротьби за перерозподіл впливу між провідними європейськими державами. Саме в такому складному історичному тлі й постала Тридцятилітня війна, яка почалася як конфлікт усередині Священної Римської імперії, але швидко вийшла за її межі й перетворилася на загальноєвропейську кризу.

Важливим вихідним пунктом була політична структура Священної Римської імперії на початку XVII ст. Формально імперія залишалася однією з найавторитетніших політичних конструкцій Європи, однак фактично являла собою строкате об'єднання князівств, єпископств, вільних міст, герцогств та інших територіальних утворень, кожне з яких мало власні інтереси, різний ступінь політичної самостійності й неоднакову конфесійну орієнтацію. Імператор, попри високий символічний статус, не мав такого рівня централізованої влади, який дозволив би повністю підпорядкувати собі весь імперський простір. Саме ця роздробленість робила імперію особливо вразливою до внутрішніх конфліктів, оскільки будь-яке загострення між князями, династіями чи конфесійними групами швидко набувало загальноімперського значення. У працях В. Балуха і В. Коцура підкреслюється, що саме Священна Римська імперія була найвиразнішим прикладом політичної мозаїчності ранньомодерної Європи [3]. П. Вілсон також показує, що імперська система була не просто «слабкою державою», а складним багаторівневим політичним

організмом, у якому співіснували імператорська влада, територіальні права князів і конфесійні привілеї [61, с. 25].

Не менш важливим чинником стала Реформація та подальша Контрреформація, які визначили глибокий конфесійний поділ Європи. Після поширення протестантизму релігійна єдність західноєвропейського світу була остаточно зруйнована. У XVI ст. конфесійне питання перестало бути лише справою церковного життя і дедалі більше перетворювалося на політичний фактор. Прийняття або відторгнення певної конфесії означало не лише богословський вибір, а й визначення місця правителя, території чи політичної спільноти у ширшій системі союзів, вірності й легітимності. Контрреформація не стільки зняла напруження, скільки надала конфесійному протистоянню нової рішучості та організованості. У результаті Європа увійшла в XVII століття як простір не лише політично поділений, а й конфесійно поляризований. Р. Л. Родрігес слушно показує, що конфесійний поділ у ранньомодерній Європі мав не випадковий, а структурний характер, оскільки саме через конфесійну належність формувалися механізми дисциплінування, колективної ідентичності та політичної лояльності [56, с. 4].

Зростання напруги особливо посилилося через протистояння католицьких і протестантських союзів. Після того як імперський компроміс, досягнутий Аугсбурзьким миром 1555 р., почав виявляти свою обмеженість, у межах імперії дедалі виразніше окреслилися два великі табори, що прагнули захистити власні права, привілеї та конфесійну ідентичність. Створення Євангелічної унії в 1608 р. та Католицької ліги в 1609 р. фактично означало інституціоналізацію конфесійного розколу. Відтепер суперечності між окремими князівствами чи містами дедалі рідше залишалися регіональними, оскільки за ними одразу поставав ширший блоковий вимір. Г. Паркер звертав увагу на те, що цей поділ охоплював не лише богословські відмінності, а й питання політичного впливу, престижу династій, контролю над регіонами та майбутнього устрою імперії [54].

Безпосереднім каталізатором початку війни стала Празька дефенестрація 1618 року. Цей епізод був не випадковим вибухом емоцій, а концентрованим

вираженням тривалого незадоволення чеських протестантських станів політикою Габсбургів. Богемія була одним із тих регіонів, де конфесійне питання особливо тісно перепліталось з проблемою політичних прав і станових свобод. Саме тому викидання імператорських намісників із вікон Празького граду в травні 1618 року стало не просто гучною акцією, а відкритим викликом династичній і конфесійній політиці Габсбургів. Я. Андрусак, аналізуючи празькі дефенестрації в ширшому історичному контексті, показує, що цей акт мав у чеській політичній культурі не лише драматичний, а й глибоко символічний характер [2, с. 307]. У випадку 1618 року дефенестрація означала фактичний розрив із попередньою моделлю співіснування й переведення конфлікту у стадію відкритого збройного протистояння.

Однак богемський виступ сам по собі ще не прирікав Європу на тридцятирічну війну. Вирішальну роль у перетворенні локальної кризи на масштабний конфлікт відіграли великі європейські держави, які побачили в подіях у Богемії не лише внутрішню справу імперії, а й шанс змінити співвідношення сил на континенті. Габсбурги прагнули зберегти свій авторитет і не допустити розпаду контролю над центральноєвропейським простором. Протестантські держави, передусім Данія та Швеція, поступово включалися у конфлікт, виходячи як із конфесійної солідарності, так і з прагматичних державних інтересів. Особливо важливою була позиція Франції, яка, залишаючись католицькою державою, підтримала антигабсбурзький курс, оскільки для неї першорядним було геополітичне стримування надмірного посилення династії Габсбургів. В. Ціватий слушно підкреслює, що політична практика доби Тридцятилітньої війни дедалі виразніше демонструвала перехід від переважно конфесійної мотивації до складного поєднання династичних, стратегічних і міждержавних інтересів [38,с.88].

Саме тому локальний конфлікт у межах Богемії та Священної Римської імперії досить швидко трансформувався у загальноєвропейську війну. Спочатку він мав виразно імперський характер, але внутрішня слабкість імперської структури, наявність конфесійних союзів і зацікавленість зовнішніх держав не

залишали шансів на швидке локальне врегулювання. Кожен новий етап війни втягував нових учасників, змінював масштаби боротьби й розширював коло її цілей. Данський, шведський і французький періоди війни яскраво показують, як первинний богемський вузол поступово переріс у масштабний конфлікт, де вже йшлося про контроль над Балтикою, долю німецьких територій, баланс сил у Західній Європі та загальні принципи політичного співіснування держав. К. Веджвуд і П. Вілсон, хоч і по-різному акцентують окремі аспекти війни, однаково визнають, що її еволюція від локального вибуху до континентальної катастрофи була зумовлена взаємодією внутрішньоімперської кризи та зовнішньої геополітичної конкуренції [60; 60, с. 36].

Отже, передумови Тридцятилітньої війни слід розглядати як сукупність глибоких політичних, конфесійних і міжнародних суперечностей, що поступово руйнували стару рівновагу європейського світу. Політична структура Священної Римської імперії створювала умови для внутрішньої нестабільності, конфесійний поділ, породжений Реформацією та Контрреформацією, формував нові лінії розмежування, а протистояння союзів перетворювало розкол на потенційно вибухову систему. Празька дефенестрація стала тим безпосереднім імпульсом, що перевів кризу у стадію відкритої боротьби, але континентальних масштабів війна набула лише тому, що великі європейські держави зробили її частиною власних стратегічних проєктів. Саме тому Тридцятилітня війна від самого початку була значно більшою, ніж регіональний конфлікт: вона стала проявом загальної кризи конфесійно-політичної рівноваги в Європі та початком глибокої трансформації міжнародного порядку.

2.2. Вестфальська система як модель нового міжнародного порядку та становлення принципу державного суверенітету

Завершення Тридцятилітньої війни стало не лише припиненням одного з наймасштабніших конфліктів ранньомодерної Європи, а й моментом, коли військове виснаження, дипломатичний досвід багаторічного протистояння та

потреба в нових механізмах співіснування держав поєдналися в політико-правову конструкцію, що згодом отримала назву Вестфальської системи. Її значення полягало не тільки в закріпленні нової конфігурації сил після 1648 року, а й у тому, що саме через неї європейський політичний світ дедалі виразніше почав мислити себе як простір багатьох державних утворень, кожне з яких має право на політичне існування, договірне визнання та захист власних інтересів. Саме тому Вестфальський мир доцільно розглядати не як формальну дипломатичну крапку у війні, а як етап глибокої трансформації міжнародного порядку.

Переговорний процес, що завершився укладенням Вестфальського миру, був явищем нового типу. На відміну від попередніх угод, які часто оформлювалися як двосторонній компроміс або династична домовленість, Вестфальське врегулювання стало результатом тривалих і багаторівневих переговорів, у яких брали участь численні сторони з різними політичними, конфесійними та територіальними інтересами. Уже сама організація переговорів у Мюнстері та Оснабрюці показувала, що великий континентальний конфлікт уже не може бути завершений простою волею однієї держави чи династії. В. Ціватий слушно наголошує, що дипломатичні практики періоду Тридцятилітньої війни слід розглядати як етап становлення нової дипломатії, коли переговори набувають самостійного системотворчого значення [35, с. 52]. П. Вілсон також переконливо доводить, що масштаб війни та розпорошеність інтересів її учасників вимагали такого формату врегулювання, у якому мир був би не просто підсумком перемоги, а формою нового балансу [61, с. 640].

Основні положення Вестфальських мирних договорів 1648 року закріпили результати цієї складної політичної роботи. Самі договори були не одним текстом, а сукупністю взаємопов'язаних актів, передусім *Instrumentum Pacis Monasteriensis* та *Instrumentum Pacis Osnabrugensis*, у яких фіксувалися рішення від територіальних змін до конфесійних гарантій і політичних прав окремих суб'єктів у межах імперії [4]. У текстах договорів простежується прагнення встановити не тимчасове перемир'я, а «християнський і загальний мир», тобто

стан, що забезпечував би політичну стабільність через взаємне визнання прав, статусів і меж допустимого втручання [59]. Серед найважливіших рішень слід назвати міжнародне визнання незалежності Об'єднаних провінцій і Швейцарського союзу, територіальні здобутки Франції та Швеції, а також підтвердження і розширення прав імперських станів. Особливого значення набули конфесійні положення, які юридично оформлювали співіснування католицизму, лютеранства і кальвінізму в імперському просторі. А. Дмитрієв підкреслював, що Вестфальський мир важливий саме як договірний акт, у якому конфесійні та територіально-політичні питання були переведені у площину правового компромісу [10].

Саме в цьому контексті слід розглядати формування принципу державного суверенітету в міжнародному праві. Було б некоректно стверджувати, що 1648 рік одномоментно створив суверенітет у сучасному розумінні, однак не викликає сумніву, що Вестфальський мир став одним із ключових моментів у процесі правового й політичного оформлення уявлення про державу як суб'єкта, що має власну сферу компетенції, політичну самостійність і право на договірне визнання. Після 1648 року дедалі важче було мислити європейський порядок через категорії універсальної імперської або конфесійної єдності. Натомість посилювалося уявлення про множинність політичних центрів, кожен із яких визнавався учасником загального порядку. С. Задорожна звертає увагу на значення Вестфальського миру для формування принципів рівності сторін, договірності та правового закріплення міждержавних відносин [11, с. 241], а І. Шумський розглядає Вестфальську систему як виток новомодерної системи міжнародних відносин, у якій суверенність виступає вже не лише політичним фактом, а й принципом організації міжнародного середовища [42, с. 81].

Роль Вестфальського миру у трансформації політичної карти Європи була також надзвичайно вагомою. Йдеться не лише про територіальний перерозподіл, хоча й він мав велике значення. Франція зміцнила свої позиції на східному напрямі, Швеція здобула вплив у північнонімецькому просторі, а Священна Римська імперія фактично зафіксувала подальше послаблення перспектив

централізованої інтеграції. Визнання незалежності Об'єднаних провінцій та Швейцарії означало міжнародне закріплення вже існуючих політичних реальностей. Водночас ще важливішим було те, що змінилася сама логіка сприйняття політичної карти Європи: дедалі більшої ваги набувало уявлення про територіально окреслену політичну одиницю як носія самостійного статусу. В. Ціватий слушно наголошував, що міжнародно-політичні наслідки Тридцятилітньої війни стосувалися не лише фронтів, а й самої логіки просторового впорядкування Європи [38, с. 88].

На цій підставі Вестфальська система постає як основа нової моделі міжнародних відносин. Її новизна полягала не в ліквідації конфліктів, а в запровадженні нового принципу політичного співіснування. Відтепер міжнародний порядок дедалі більше будувався на співвідношенні державних інтересів, договірно зафіксованому балансі сил, визнанні множинності політичних суб'єктів і практиці багатосторонньої дипломатії. У підручниках з історії міжнародних відносин ця зміна слушно пов'язується з переходом до системи міждержавної рівноваги, де ключову роль починає відігравати баланс сил, а не лише спадкове право чи конфесійна солідарність [15; 31]. Хоча Вестфальська система не була ані ідеальною, ані остаточно стабільною, саме вона створила той нормативний і дипломатичний горизонт, у якому міжнародні конфлікти дедалі частіше осмислювалися як такі, що потребують загальноєвропейського врегулювання через переговори. Не випадково В. Ціватий пов'язує Вестфальську спадщину з інституціональними традиціями подальших європейських міжнародних систем [36, с. 95].

Значення Вестфальського миру для подальшого розвитку міжнародного права та дипломатії є надзвичайно великим. Насамперед він закріпив думку про те, що великі конфлікти потребують не лише військового завершення, а й складного правового оформлення. Це означало піднесення ролі договору як основного інструмента міжнародного врегулювання. Мир 1648 року також сприяв зміцненню практики постійних дипломатичних контактів, зростанню ролі посольств, переговорних процедур і юридичної аргументації у зовнішній

політиці. А. Дмитрієв підкреслював, що Вестфальський мир має значення не лише як історичний факт, а й як важливий етап еволюції міжнародно-правової свідомості [10]. У тому ж напрямі мислить і С. Задорожна, для якої Вестфальський мир є важливою віхою в оформленні принципів класичного міжнародного права [11, с. 245]. Для дипломатії цей мир став важливим ще й тому, що показав потребу в новій професійній і процедурній культурі міжнародного спілкування, де успіх великого врегулювання залежить не лише від сили армій, а й від здатності сторін вести тривалі переговори, формулювати компроміси й мислити категоріями загального балансу.

Отже, Вестфальська система стала однією з ключових форм політичного переосмислення Європи після Тридцятилітньої війни. Переговорний процес у Мюнстері та Оснабрюці виявив новий рівень дипломатичної організації континенту, а договори 1648 року закріпили не лише припинення бойових дій, а й нові засади міжнародного порядку. Через Вестфальський мир було юридично оформлено конфесійну й політичну множинність Європи, посилено значення територіально окреслених політичних суб'єктів, зміцнено договірний характер міждержавних відносин і започатковано той напрям розвитку, у межах якого принцип суверенітету став основою міжнародного права. Саме тому Вестфальський мир слід розглядати як рубіжну подію, що започаткувала нову модель європейської політики, права та дипломатії.

2.3. Баланс сил і дипломатичні практики ранньомодерної Європи

Осмислення Тридцятилітньої війни лише як воєнного зіткнення було б очевидним звуженням її історичного змісту, оскільки впродовж цього конфлікту не просто змінювалося співвідношення армій, територій чи династичних претензій, а поступово визрівала нова логіка міжнародної політики, у центрі якої дедалі більшого значення набували баланс сил, дипломатичне посередництво, переговорні формати та правове оформлення міждержавних домовленостей. Саме в цю добу європейський політичний світ починає відходити від уявлення

про можливість остаточного домінування одного універсального центру – імперського, конфесійного чи династичного – і натомість дедалі впевненіше рухається до моделі, у якій стабільність досягається не ліквідацією політичної множинності, а її врівноваженням. У цьому процесі дипломатія перестає бути лише супровідним елементом війни й перетворюється на один із ключових механізмів формування нового міжнародного порядку.

Формування концепції балансу сил у європейській політичній думці XVII століття було зумовлене передусім практичним досвідом безперервних конфліктів, у межах яких кожна спроба однієї держави або династії досягти гегемонії спричиняла протидію з боку інших суб'єктів. Хоча сама ідея необхідності стримування надмірного посилення окремої сили не виникла раптово саме в добу Тридцятилітньої війни, саме тоді вона набула нової політичної ваги. Європейські правителі, дипломати й політичні мислителі дедалі чіткіше усвідомлювали, що без певної рівноваги інтересів континент неминуче занурюватиметься в нові й нові війни. Це означало поступовий перехід від середньовічного бачення політичного простору як ієрархічно впорядкованої єдності до ранньомодерного уявлення про Європу як систему багатьох держав, жодна з яких не повинна мати абсолютної переваги. У такому контексті баланс сил починає виконувати не лише стратегічну, а й нормативну функцію: він стає підставою для політичного мислення, що виправдовує союзи, коаліції, тимчасові компроміси та дипломатичне втручання заради недопущення надмірної концентрації влади. У підручникових і узагальнювальних працях з історії міжнародних відносин слушно підкреслюється, що саме ранньомодерна епоха підготувала перехід до системи, в якій міжнародна стабільність дедалі більше пов'язувалася не з універсальним верховенством, а зі співвіднесенням сил між основними політичними гравцями [15; 31]. Тридцятилітня війна стала вирішальним каталізатором цього переосмислення, бо показала згубність спроб насильницького нав'язування єдиного порядку всій Європі.

У такій системі особливої ролі набувала дипломатія як засіб врегулювання міждержавних конфліктів раннього Нового часу. Її значення зростало

паралельно з ускладненням самої міжнародної політики. Якщо в попередні століття дипломатичні контакти часто зводилися до епізодичних місій, династичних шлюбних переговорів або церемоніального представництва, то в XVII столітті дипломатія дедалі більше починає виконувати функцію постійного політичного посередництва між державами. Це було прямим наслідком того, що ранньомодерна Європа вже не могла існувати на підставі простих ієрархічних схем. Наявність численних конфесійних, територіальних, торговельних і династичних суперечностей вимагала безперервної комунікації, уточнення позицій, маневрування та вироблення тимчасових або довготривалих компромісів. Саме дипломатія виявилася тим інструментом, через який держави могли не лише оголошувати власні претензії, а й коригувати їх у зіткненні з інтересами інших сторін. У цьому сенсі вона перестає бути просто «мовою миру» на противагу війні; навпаки, дипломатія функціонує як невід'ємний елемент самої боротьби за вплив, але боротьби, переведеної в площину переговорів, представництва, юридичних формул і протокольних процедур. В. Ціватий справедливо наголошує, що в добу Тридцятилітньої війни дипломатія набуває ознак нової інституційної якості й стає важливим механізмом регулювання міжнародного простору [35, с. 52]. Це означає, що врегулювання конфліктів дедалі менше залежало лише від результату битви й дедалі більше – від того, як цей результат буде перекладений мовою переговорного компромісу.

Паралельно відбувалася інституціоналізація дипломатичних практик у Європі XVII століття. Саме цей процес надає ранньомодерній дипломатії рис системності. Посольства, представницькі місії, дипломатичне листування, вироблення правил рангу та прецедентів поступово формували той політичний інструментарій, без якого вже неможливо було уявити функціонування європейського міжнародного середовища. Дипломат починає виступати не лише як посланець монарха, а як учасник складної політичної гри, що потребує не тільки вірності суверену, а й фахової здатності аналізувати ситуацію, вести переговори, укладати формули компромісу, діяти в умовах суперечливих мандатів і змінних політичних обставин. Унаслідок цього дипломатична сфера

поступово професіоналізується. Вона ще не є повністю бюрократизованою в сучасному розумінні, однак уже набуває сталої інституційної логіки. Йдеться і про формування постійніших каналів зв'язку між дворами, і про ускладнення мовно-правової культури дипломатичних документів, і про закріплення процедур взаємного визнання представників. Саме в ранньомодерну добу дипломатія переходить від суто персонального мистецтва до більш стабільної міждержавної практики. В. Ціватий у працях про європейську дипломатичну практику переконливо показує, що Тридцятилітня війна стала середовищем, у якому ця інституційна еволюція особливо прискорилося [37, с. 39]. Війна виявила, що жодна держава не здатна ефективно діяти лише засобами сили; їй потрібна була розгалужена система зовнішньополітичного представництва, яка забезпечувала б інформацію, координацію, союзницькі зв'язки та своєчасне реагування на зміну обставин.

Особливим проявом цієї нової дипломатичної культури стали дипломатичні конгреси та переговорні формати як механізм міжнародного врегулювання. Якщо раніше мирні угоди нерідко були наслідком двосторонніх домовленостей або персональних династичних компромісів, то в XVII столітті дедалі очевиднішою стає необхідність ширшого переговорного простору, де можуть бути представлені інтереси різних сторін великого конфлікту. Саме таким новим форматом стали вестфальські переговори в Мюнстері та Оснабрюці. Їхня історична новизна полягала не лише в тривалості чи кількості учасників, а в самій логіці багатостороннього врегулювання. Для того щоб завершити Тридцятилітню війну, виявилось недостатньо домовитися між двома головними противниками; потрібно було врахувати інтереси імператора, французької корони, шведської монархії, імперських станів, Об'єднаних провінцій, Іспанії та низки інших політичних суб'єктів. Це означало, що міжнародний мир дедалі більше починав розумітися як результат складної колективної процедури, а не лише як акт підкорення однієї сторони іншою. У цьому аспекті Вестфальський конгрес можна вважати не тільки підсумком конкретної війни, а й важливою школою нової європейської переговорної культури [4]. Надалі саме цей досвід

стане підґрунтям для розвитку конгресної дипломатії, яка в наступні століття неодноразово використовуватиметься для врегулювання континентальних криз. Отже, конгресний формат став важливим кроком до перетворення дипломатії на окремий механізм міжнародної стабілізації.

Проте ранньомодерна дипломатія не існувала окремо від військової сили, а формувалася в постійній взаємодії з нею. Саме ця взаємодія є однією з ключових рис міжнародної політики XVII століття. Дипломатичні переговори рідко були повністю незалежними від стану фронту, ресурсних можливостей сторін чи перспектив коаліційної підтримки. Навпаки, військовий успіх часто створював вигіднішу позицію для переговорів, тоді як дипломатичні союзи, домовленості та обіцянки могли забезпечити арміям нові ресурси, нових союзників або стратегічний перепочинок. У цьому сенсі війна і дипломатія були не протилежностями, а двома взаємозалежними способами реалізації державних інтересів. Тридцятилітня війна особливо виразно продемонструвала таку залежність. Жодна зі сторін не могла сподіватися на тривале просування без дипломатичної підтримки, і водночас жоден великий дипломатичний компроміс не був можливий без урахування реального співвідношення військових сил. Саме тому новий міжнародний порядок, що виник після 1648 року, був продуктом не лише дипломатичної мудрості чи втоми від війни, а конкретної взаємодії сили та переговорів. П. Вілсон слушно показує, що Тридцятилітня війна була не хаотичним нагромадженням кампаній, а процесом, у якому політичне й військове постійно перепліталися, формуючи нову архітектуру європейської рівноваги [61, с. 640]. Така ситуація робила дипломатію гнучкою, але водночас і жорстко прив'язаною до стратегічної реальності. Саме тому баланс сил не був лише абстрактною доктриною: він вироблявся через реальну взаємодію армій, фінансів, коаліцій та переговорних позицій.

Довготривалі наслідки дипломатичних трансформацій Тридцятилітньої війни виявилися надзвичайно важливими для подальшого розвитку Європи. Насамперед саме після цієї війни дипломатія остаточно зміцнює своє місце як постійний інструмент зовнішньої політики, а не винятковий засіб на випадок

надзвичайних ситуацій. Держави дедалі чіткіше усвідомлюють потребу у стабільних каналах міждержавної комунікації, у професійних представниках, у регулярному обміні інформацією та в юридично фіксованих формах врегулювання суперечок. Крім того, саме досвід Тридцятилітньої війни значною мірою сприяв формуванню уявлення про міжнародний порядок як систему, де конфлікт не усувається назавжди, але може бути обмежений через баланс сил, договірність і дипломатичні процедури. У цьому полягає одна з головних політичних спадщин Вестфальської доби: Європа не стала мирною в буквальному значенні, однак вона отримала нову модель політичного співіснування, у межах якої війна вже не мислилася єдиним і остаточним засобом розв'язання суперечностей. В. Ціватий не випадково пов'язує дипломатичні новації доби Тридцятилітньої війни з ширшою еволюцією європейських міжнародних систем у наступні століття [36, с. 95]. Саме тут було закладено ті інституційні традиції, які в подальшому розвинулися у практику постійних дипломатичних місій, конгресної дипломатії та багатостороннього міжнародного права.

Отже, баланс сил і дипломатичні практики ранньомодерної Європи формувалися в тісному зв'язку з кризами, війнами та потребою в нових способах упорядкування міждержавного простору. У XVII столітті концепція балансу сил поступово набуває значення не лише стратегічної формули, а засадничого принципу європейської політики. Дипломатія, у свою чергу, перетворюється на постійний інструмент регулювання міжнародних суперечностей, а її інституціоналізація створює новий тип міждержавної комунікації.

РОЗДІЛ 3. ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК РАННЬОМОДЕРНИХ ДЕРЖАВ

3.1. Централізація влади та формування бюрократичного апарату в умовах воєнної мобілізації

Проблема централізації влади в ранньомодерній Європі безпосередньо пов'язана з тими масштабними політичними, соціальними та військовими зрушеннями, які супроводжували перехід від середньовічного світу до нової державної організації. Тридцятилітня війна в цьому процесі була не випадковим епізодом і не лише руйнівним тлом, а одним із найважливіших чинників, що прискорили трансформацію владних механізмів. Саме в умовах тривалого конфлікту держава дедалі виразніше виявляла потребу в більшій керованості, регулярності прийняття рішень, фінансовій дисципліні, стабільній системі підпорядкування та розгалуженому адміністративному апараті. Війна вимагала не просто сили, а організації, і саме тому питання централізації влади стало однією з визначальних тенденцій політичного розвитку XVII ст. У цьому сенсі ранньомодерна держава формувалася не тільки через ідеї суверенітету або монархічної величі, а й через повсякденну практику управління людьми, ресурсами, територіями та інформацією.

Еволюція державної влади в Європі раннього Нового часу відбувалася нерівномірно, але майже всюди простежується спільна закономірність: поступове послаблення суто середньовічної моделі владарювання, заснованої на множинності локальних юрисдикцій, станових привілеїв, васальних залежностей та обмежених здатності центру реально контролювати периферію. Держава XVI–XVII століть ще не була модерною в повному розумінні, однак вона вже відчутно відрізнялася від попередніх політичних форм. Монархічний центр дедалі активніше намагався уніфікувати управління, збільшити податкову базу, зміцнити контроль над територіями, упорядкувати систему правосуддя та підпорядкувати собі ті сили, які раніше мали значний рівень автономії. У працях,

присвячених історії ранньомодерної Європи, слушно наголошується, що саме в цей період держава набуває рис стійкішої політичної структури, яка поступово виходить за межі суто династичного дому і починає функціонувати як система управління [3; 26]. Це ще не означало повного зникнення старих станових або регіональних прав, однак означало зміну загального вектора розвитку: влада ставала менш розпорошеною і дедалі більше тяжіла до концентрації в руках центральних органів. Важливо, що така еволюція зумовлювалася не лише внутрішнім прагненням монархів до посилення, а й зовнішніми викликами, насамперед війнами, які робили слабку, децентралізовану систему дедалі менш життєздатною.

Особливо помітно ця тенденція проявилася в посиленні ролі монархічної влади в умовах тривалих військових конфліктів. Війна об'єктивно вимагала від держави швидкості ухвалення рішень, концентрації ресурсів і здатності діяти цілеспрямовано в масштабах великої території. За таких умов монархічний центр отримував додаткові аргументи на користь розширення власних повноважень. Це не означало, що всі європейські монархії автоматично стали абсолютними чи що спротив станів і регіональних еліт був повністю подоланий. Проте сама логіка воєнного часу робила сильну центральну владу більш функціональною, ніж розпорошене правління, що залежало від повільних переговорів із численними локальними корпораціями. Саме тому тривалі війни XVII століття сприяли зміцненню образу монарха не лише як династичного володаря, а як верховного координатора державного життя, відповідального за безпеку, мобілізацію та порядок. О. Мустафін, характеризуючи ранній Новий час, підкреслює, що зростання ролі держави було нерозривно пов'язане з воєнною конкуренцією між політичними утвореннями, для якої потрібні були нові масштаби дисципліни й підпорядкування [24]. У контексті Тридцятилітньої війни це особливо очевидно: монархія дедалі більше ставала осередком, через який проходили фінансові потоки, військові рішення, дипломатичні переговори та кадрові призначення. Отже, війна не просто посилила вже наявну монархічну владу, а надала їй нових функцій, значення і практичної незамінності.

Таке зміцнення центральної влади було б неможливим без формування централізованих адміністративних структур. Ранньомодерна держава не могла ефективно функціонувати, спираючись виключно на особисту волю монарха чи на локальну ініціативу регіональних управителів. Для ведення тривалих воєн, збору податків, постачання армії, обліку населення, контролю над провінціями та реалізації урядових рішень потрібні були більш стійкі й упорядковані механізми адміністрування. Саме тому в XVII столітті дедалі більшу роль починають відігравати урядові ради, канцелярії, фінансові палати, військові відомства, постійні органи координації, через які центральна влада отримувала змогу перетворювати свої наміри на реальні управлінські дії. У різних країнах ці структури розвивалися по-різному, однак загальна тенденція полягала в переході від випадкового, персоніфікованого управління до більш системного адміністративного порядку. Власне, централізація влади в ранньомодерному сенсі полягала не тільки в політичному домінуванні центру, а в інституційному розростанні тих органів, через які цей центр міг проникати в місцеве життя. У працях з історії державності раннього Нового часу наголошується, що саме адміністративна перебудова була одним із найвиразніших проявів переходу до нової державної організації [14; 26]. Отже, війна стимулювала централізацію не абстрактно, а через конкретну потребу у створенні керованої вертикалі рішень.

Із цим безпосередньо пов'язаний розвиток державної бюрократії як інструменту управління. Якщо в середньовічних умовах значна частина політичних функцій здійснювалася через систему особистої вірності, васальних зв'язків, церковних структур або локального звичаєвого права, то ранньомодерна держава дедалі більше потребувала прошарку службовців, для яких виконання управлінських функцій ставало відносно постійною професійною діяльністю. Формування бюрократії в цьому контексті було не просто кількісним збільшенням чиновників, а принциповою зміною самої логіки управління. Держава починала діяти не тільки через монарха та його найближче оточення, а через мережу осіб, уповноважених збирати інформацію, вести облік, готувати документи, здійснювати контроль і забезпечувати адміністративну

безперервність. Саме бюрократія ставала тією ланкою, яка пов'язувала центральну владу з периферією, політичну волю – з її практичною реалізацією, а великі державні цілі – з повсякденною управлінською рутиною. У цьому сенсі вона виступала не другорядним додатком до влади, а її необхідним функціональним продовженням. Війна, зі свого боку, різко посилила попит на таку бюрократію, оскільки без регулярного обліку, документування, координації постачання, контролю за збором податків і рекрутськими ресурсами держава втрачала здатність до ефективної мобілізації. Тож бюрократичний апарат виникав не тільки як результат загального адміністративного прогресу, а як відповідь на надзвичайний тиск воєнної дійсності.

Унаслідок цього адміністративні реформи та зміцнення механізмів державного контролю стали однією з найхарактерніших ознак епохи. Ранні модерні держави дедалі чіткіше усвідомлювали, що без реформування системи управління вони не зможуть витримати ані зовнішньої конкуренції, ані внутрішнього напруження, спричиненого зростанням воєнних витрат і соціальних навантажень. Адміністративні зміни стосувалися різних сфер: удосконалення фінансового обліку, перегляду податкових механізмів, упорядкування місцевого управління, підсилення контролю за посадовцями, створення нових форм зв'язку між центром і провінцією. Сутність цих реформ полягала не лише в технічному поліпшенні апарату, а в прагненні зробити владу більш проникною, передбачуваною й дієвою. Державний контроль ставав усе менш епізодичним і дедалі більш системним. Він охоплював не тільки безпосередньо політичну сферу, а також податкову, військову, судову й частково соціальну. Саме в цьому проявлявся глибинний характер ранньомодерної централізації: вона означала не просто символічне піднесення королівської влади, а реальне розширення державної присутності в суспільстві. У загальних працях з історії Європи XVII століття слушно підкреслюється, що війни ранньомодерної доби стимулювали уряди до систематизації механізмів управління і до переходу від фрагментарного контролю до більш стійких моделей державної регуляції [9; 14]. Отже, реформи були не периферійним

наслідком війни, а одним із головних шляхів адаптації держави до нових умов існування.

У цьому контексті особливо важливо простежити вплив війни на трансформацію системи державного управління загалом. Тридцятилітня війна була не просто конфліктом, який виснажив Європу людськи та економічно; вона водночас стала потужним випробуванням адміністративних можливостей держав. Саме в умовах такого затяжного й масштабного протистояння найгостріше виявилися слабкі місця старих форм правління. Системи, побудовані на надмірній автономії провінцій, на несталому податковому зборі, на нерегулярних каналах управлінської комунікації чи на обмеженому апараті центральної влади, виявлялися менш здатними до довготривалої мобілізації. Натомість ті держави, які швидше розбудовували механізми адміністрування, мали більше шансів утримати ресурсну стійкість і політичну дієздатність. У цьому сенсі війна виступила прискорювачем уже наявних тенденцій до централізації. Вона не створила їх із нуля, але надала їм різко практичного характеру. Відтепер централізація, бюрократизація та посилення контролю були не просто варіантами політичного розвитку, а умовами виживання держави в новому міжнародному середовищі. П. Вілсон, аналізуючи Тридцятилітню війну як загальноєвропейську трагедію, водночас показує, що вона була одним із тих історичних випробувань, які змушували політичні системи змінювати саму свою внутрішню організацію [61, с. 640]. Саме тому державне управління після війни вже не могло залишатися таким, яким було до неї: масштаби викликів вимагали іншого рівня координації, іншої щільності зв'язку між центром і місцевостями, іншої ролі управлінського апарату.

Водночас слід уникати надто спрощеного висновку, ніби Тридцятилітня війна автоматично привела всі європейські держави до однакової моделі централізованого управління. Насправді процес був значно складніший. В одних країнах війна справді сприяла зміцненню монархічного центру і бюрократичної вертикалі, в інших – виявляла межі такої централізації або навіть посилювала напруження між владою та місцевими елітами. Проте в широкому історичному

сенсі незаперечним є інше: саме внаслідок воєнної мобілізації ранньомодерна держава зробила рішучий крок від станово-фрагментарної системи до більш інтегрованої адміністративної моделі. Це була ще не завершена модерна бюрократична держава, але вже держава, яка діяла через апарат, вимагала дисципліни, прагнула монополізувати управлінські рішення і дедалі більше усвідомлювала власну відповідальність за організацію політичного простору.

Отже, централізація влади та формування бюрократичного апарату в умовах воєнної мобілізації були одними з найважливіших внутрішньополітичних наслідків ранньомодерної епохи. Еволюція державної влади в Європі відбувалася в напрямі зростання ролі центральних органів, а тривалі війни, зокрема Тридцятилітня, зробили цей процес особливо інтенсивним. Монархічна влада посилилася не лише як символ єдності, а як практичний центр координації величезних ресурсів. Формування централізованих адміністративних структур і розвиток бюрократії дали державі нові засоби контролю й управління. Адміністративні реформи зміцнили інституційну спроможність урядів, а війна прискорила перехід до більш організованої, регламентованої та ресурсно забезпеченої системи державного управління. Саме тому Тридцятилітню війну слід розглядати не лише як зовнішньополітичний конфлікт, а і як важливий чинник внутрішнього переформатування європейських держав, у межах якого визрівали нові моделі влади, апарату та політичної керованості.

3.2. Фінансово-військові реформи та становлення фіскально-мілітарної держави

Однією з найглибших внутрішніх трансформацій, які супроводжували ранньомодерний розвиток європейських держав, стало переосмислення співвідношення між війною, фінансами та організацією влади. Тридцятилітня війна особливо виразно продемонструвала, що жодна держава вже не могла вести тривалий масштабний конфлікт, спираючись лише на традиційні ресурси династичного дому, випадкові надходження або короточасну мобілізацію

васальної служби. Війна XVII століття вимагала набагато більшого: регулярного наповнення скарбниці, налагодженого податкового апарату, упорядкованих кредитних механізмів, розвинених систем постачання та військових структур, здатних діяти не епізодично, а безперервно. Саме тому історія Тридцятилітньої війни є водночас і історією поступового становлення фінансово-мілітарної держави, тобто такого типу державної організації, у якому фінансова спроможність і військова ефективність дедалі тісніше поєднувалися між собою та взаємно визначали внутрішню логіку політичного розвитку.

Потреби фінансування війни стали одним із головних чинників, що змусили ранньомодерні держави шукати нові механізми державних фінансів. Якщо в попередні століття війна часто мислилася як порівняно коротка кампанія, яку можна було профінансувати за рахунок доменів, надзвичайних поборів, династичних резервів або воєнної здобичі, то у XVII столітті ця модель дедалі очевидніше виявлялася недостатньою. Тривалі воєнні дії, необхідність утримання значних армій, артилерії, гарнізонів, найманців, мережі постачання та дипломатичного представництва вимагали стабільного й передбачуваного фінансового забезпечення. У цьому контексті війна починала впливати на саму структуру державних фінансів, оскільки спонукала уряди переходити від фрагментарного збору коштів до більш системного управління доходами та видатками. У загальних працях з історії ранньомодерної Європи слушно підкреслюється, що саме воєнна конкуренція стала одним із головних стимулів для перебудови фінансової політики держав [3; 26]. Інакше кажучи, війна перестала бути зовнішньою подією для скарбниці й почала формувати сам її внутрішній устрій. Державні фінанси поступово набували нових рис: посилювався облік, зростала роль позик і кредитування, збільшувалася частка централізовано зібраних коштів, а фінансові рішення дедалі тісніше пов'язувалися з військово-політичними цілями уряду.

Податкова політика ранньомодерних держав у період воєнних конфліктів стала найбільш відчутним проявом цієї перебудови. Потреба в ресурсах змушувала владу посилювати фінансовий тиск, розширювати коло платників,

переглядати форми податкового збору та шукати способи зменшення втрат під час проходження коштів від периферії до центру. Однак податкова політика не була лише технічним інструментом. Вона ставала сферою політичного конфлікту, де перетиналися інтереси монархії, станових представництв, місцевих еліт, міських корпорацій і селянства. Саме тому процес фіскального зміцнення держави майже ніде не відбувався без напруження. Уряди прагнули підвищити регулярність і стабільність надходжень, тоді як суспільство дедалі гостріше відчувало податковий тягар як наслідок воєнної мобілізації. У цьому полягала одна з фундаментальних суперечностей ранньомодерної держави: щоб вижити в умовах міжнародної конкуренції, вона мусила зростати фінансово, але саме це зростання робило її більш втручальною щодо власних підданих. О. Мустафін, характеризуючи ранній Новий час, слушно зауважує, що нова держава дедалі більше потребувала не разових зборів, а тривалих і впорядкованих джерел доходу [24]. Тридцятилітня війна тільки загострила цю тенденцію. Там, де податкова система залишалася надто архаїчною, державна влада втрачала стратегічну гнучкість; там, де вона ставала ефективнішою, з'являлася можливість для довшого ведення війни, утримання армії та ширшого політичного маневру.

Водночас фінансові зміни були нерозривно пов'язані з розвитком постійних армій та військових адміністративних структур. Однією з найхарактерніших рис ранньомодерної воєнної епохи стало поступове відходження від старих моделей, у яких значна частина збройної сили формувалася як тимчасове військо, що збиралося під конкретну кампанію. Реалії XVII століття зробили таку систему дедалі менш ефективною. Держави потребували армій, які можна було б утримувати протягом тривалого часу, перекидати між регіонами, забезпечувати спорядженням, харчами, платнею та командуванням. Саме звідси зростає значення військових адміністративних структур – канцелярій, інтендантств, комісаріатів, механізмів рекрутування, обліку, розквартирування та постачання. Армія ставала не просто масою озброєних людей, а організованою інституцією, функціонування якої вимагало значно більшого рівня управлінської координації.

П. Вілсон, аналізуючи Тридцятилітню війну, переконливо показує, що її масштаб був неможливий без розростання саме таких організаційних форм, які забезпечували тривалу дію військової машини [61,с.640]. Отже, розвиток постійного війська слід розглядати не тільки як воєнну, а й як адміністративно-фінансову трансформацію: армія ставала інститутом, що потребував держави нового типу.

Унаслідок цього поступово формувалася фіскально-мілітарна модель держави. Її сутність полягала в тому, що здатність вести війну дедалі більше залежала від рівня фінансової мобілізації, а фінансова мобілізація, своєю чергою, вимагала зміцнення державного апарату, адміністративного контролю та податкової дисципліни. У такій моделі фінанси й армія вже не функціонували як відносно окремі сфери: вони ставали двома сторонами однієї державної логіки. Військо потребувало коштів, а збирання коштів потребувало сильнішої влади, ефективнішого бюрократичного апарату й централізованого управління. Саме в цьому і полягає історичне значення фіскально-мілітарної держави: вона виникала не лише як відповідь на війну, а як новий тип політичної раціональності, в якому головним критерієм життєздатності ставала здатність держави організувати ресурси для тривалої боротьби. У працях з історії міжнародних відносин і ранньомодерної державності ця модель розглядається як одна з ключових передумов посилення державної влади в Європі [15; 31]. Тридцятилітня війна стала для неї надзвичайно важливим каталізатором, оскільки саме в умовах такого затяжного конфлікту виявилось, що політичний престиж, династичне право чи конфесійна легітимація самі по собі більше не гарантують державі переваги, якщо за ними не стоїть міцна фінансова й військово-організаційна база.

Таблиця 3.1

Основні складові становлення фіскально-мілітарної держави в Європі XVII ст.

Сфера трансформації	Основний зміст змін	Історичне значення
Державні фінанси	Перехід від разових зборів до регулярніших фінансових механізмів, активніше використання позик і централізованого обліку	Забезпечення тривалого фінансування війни та зростання ролі центральної влади
Податкова політика	Розширення податкової бази, посилення фіскального контролю, збільшення регулярності надходжень	Формування стабільнішої дохідної основи держави
Військова організація	Утримання значніших постійних армій, упорядкування рекрутування, постачання й командування	Підвищення боєздатності держави в умовах довготривалих конфліктів
Адміністративний апарат	Розвиток канцелярій, фінансових і військових відомств, посилення бюрократичної координації	Перетворення держави на більш керовану інституційну систему
Взаємозв'язок фінансів і війська	Підпорядкування фінансової політики потребам війни та залежність військової спроможності від фіскальної бази	Формування фіскально-мілітарної моделі державності
Політичні наслідки	Зміцнення центральної влади, зростання контролю над суспільством, послаблення старих локальних автономій	Прискорення переходу до ранньомодерної централізованої держави

Як видно з наведених у таблиці положень, взаємозв'язок між фінансовими реформами та військовою організацією держави був не випадковим, а структурним. Саме цей взаємозв'язок і визначав специфіку ранньомодерної політики. Держава вже не могла розглядати армію як окремий інструмент, що існує поза системою фінансового управління, так само як і фінанси переставали бути лише справою двору чи скарбниці. Між ними виникав постійний функціональний зв'язок: що вищими були воєнні потреби, то сильніше уряд втручався у фіскальну сферу; що ефективнішою ставала податкова й кредитна система, то більші можливості з'являлися для військової модернізації. У цьому сенсі фінансова реформа і військова організація взаємно посилювали одна одну. Без змін у фінансах не було б можливо утримувати великі армії, але й без потреб війни не виникла б така гостра необхідність у фінансовій перебудові. Саме цю

закономірність можна вважати однією з ключових для розуміння ранньомодерної державності.

Особливо показовим є те, що фінансові реформи дедалі більше змінювали не лише військову сферу, а й сам характер політичного управління. Коли держава починала систематично збирати податки, обслуговувати борги, контролювати видатки на армію та координувати військове постачання, вона об'єктивно мусила зміцнювати бюрократію, посилювати адміністративну вертикаль і встановлювати більш щільний нагляд за провінціями. Отже, фінансово-військові трансформації впливали на державу значно ширше, ніж може видатися на перший погляд. Вони змінювали її соціальну присутність, бо податковий апарат дедалі глибше проникав у життя населення; змінювали її політичну вагу, бо центральна влада отримувала нові інструменти впливу; змінювали її міжнародну позицію, бо від фінансової спроможності прямо залежала здатність держави утримувати армію, союзників і дипломатичну активність. Саме тому фіскально-мілітарна держава є не лише терміном для опису воєнних реформ, а ширшою аналітичною моделлю, що пояснює, як війна впливала на трансформацію всього внутрішнього устрою державності.

Наслідки військово-фінансових трансформацій для державного розвитку Європи були далекосяжними. Передусім вони прискорили зміцнення центральної влади, оскільки уряди, які змогли налагодити системніше фінансування війни, отримали відчутну перевагу над тими, хто залишався в рамках старих, розпорошених механізмів мобілізації ресурсів. Крім того, військово-фінансові зміни сприяли розвитку адміністративної раціональності, тобто такого типу управління, де рішення дедалі більше ґрунтувалися на обліку, плануванні, координації та регулярності. У довготривалій перспективі це стало одним із підґрунтів для переходу до сильнішої територіальної держави, здатної контролювати податки, армію, бюрократію та частково соціальні процеси. Водночас ці трансформації мали і суперечливий бік. Зростання фіскального тиску збільшувало навантаження на населення, викликало невдоволення, загострювало відносини між центром і місцевими елітами, а інколи й

провокувало спротив. Тож фіскально-мілітарна держава не була лише історією зміцнення влади; це була також історія напруження, соціальної ціни та примусу, через які ця влада ставала можливою. Саме тому ранньомодерна державність не може бути ідеалізована як простий поступ до ефективності: вона визрівала в умовах війни, надзвичайних податків, боргових зобов'язань і дедалі глибшого втручання держави в суспільство.

У підсумку слід наголосити, що фінансово-військові реформи стали одним із визначальних механізмів становлення ранньомодерної держави. Потреби фінансування війни змусили уряди шукати нові форми управління державними фінансами, а податкова політика поступово набувала системнішого та регулярнішого характеру. Розвиток постійних армій і військових адміністративних структур потребував дедалі більшої координації ресурсів, що, у свою чергу, сприяло зміцненню бюрократії й централізованого апарату влади. У такому взаємозв'язку і виникла фіскально-мілітарна модель держави, для якої війна була не зовнішнім випробуванням, а середовищем структурного перетворення. Саме ця модель стала одним із найважливіших наслідків ранньомодерної епохи і суттєво вплинула на подальший розвиток європейської державності, змінивши співвідношення між владою, фінансами, армією та суспільством.

3.3. Еволюція політичних інститутів і трансформація взаємодії між монархією, елітами та суспільством

Еволюція політичних інститутів у ранньомодерній Європі була складним і суперечливим процесом, який не зводився лише до механічного посилення монархії або послаблення станових структур. Насправді йшлося про значно глибшу перебудову всієї системи політичних відносин, у межах якої змінювалися функції влади, моделі представництва, характер взаємодії між центром і периферією, а також самі підстави легітимності державного порядку. Тридцятилітня війна в цьому процесі стала однією з вирішальних історичних

подій, оскільки різко загострила питання про ефективність політичної організації, про здатність держави мобілізувати ресурси, координувати еліти та утримувати соціальну стабільність в умовах тривалої кризи. Саме тому інституційні зміни XVII століття потрібно розглядати не лише як результат повільної еволюції європейського суспільства, а і як відповідь на масштабний досвід війни, який примусив держави шукати нові форми взаємодії між владою, привілейованими станами та широкими соціальними групами.

У ранньомодерних державах аристократія та дворянство зберігали надзвичайно вагомую політичну роль, і цю роль не можна тлумачити як залишкову або суто декоративну. На початку XVII століття саме представники знаті часто контролювали місцеве управління, командні позиції в армії, судові інстанції, придворну політику і значну частину фінансових та адміністративних ресурсів. Аристократія була не лише соціальним станом, а й одним із головних носіїв політичної влади. Саме через це ранньомодерна монархія не могла розвиватися у відриві від дворянських еліт. У багатьох державах влада монарха реалізовувалася не шляхом усунення аристократії, а через її інтеграцію в нові державні механізми. Водночас цей процес не був безконфліктним, адже монархія прагнула зменшити самостійність великих магнатських угруповань, підпорядкувати службу інтересам центру і перетворити знатне походження з незалежного джерела влади на ресурс державної служби. У цьому сенсі політична роль аристократії поступово змінювалася: якщо раніше вона могла виступати майже рівновеликою партнеркою монарха в регіонах, то в ранньомодерну добу дедалі більше втягувалася в систему централізованої політики, де її вплив залежав від близькості до двору, участі в адміністрації та вірності монархічному центру. Т. Чухліб, досліджуючи боротьбу за владу в ранньомодерному просторі Речі Посполитої, переконливо показує, наскільки значною була роль магнатських і шляхетських еліт у визначенні політичного балансу та наскільки сильно влада залежала від здатності знаходити з ними компроміс [39]. Це спостереження можна поширити і на ширший європейський контекст: еліти не зникали, а змінювали спосіб своєї політичної присутності.

Саме тому трансформація відносин між монархічною владою та становими інститутами стала одним із центральних процесів політичної еволюції XVII століття. Станові представництва, регіональні сейми, збори, привілейовані корпорації та місцеві правові традиції ще зберігали значний вплив, однак характер їхньої взаємодії з центральною владою змінювався. Монархія вже не могла повністю задовольнятися середньовічною моделлю розділеної юрисдикції, в якій кожна політична акція залежала від окремих привілеїв, локальних узгоджень і повільного станово-корпоративного консенсусу. В умовах зростання воєнних потреб, дипломатичної активності й фінансового навантаження держава потребувала більш оперативного механізму ухвалення рішень. Це неминуче вело до перегляду співвідношення між монархом і становими інститутами. Однак тут важливо не спростити картину: не скрізь цей процес означав повне витіснення станів із політики. Часто йшлося радше про їхню перебудову, переорієнтацію або включення в нові державні рамки. Монархія намагалася обмежити політичну автономію станових структур, але водночас змушена була використовувати їх як інструмент мобілізації податків, місцевої адміністрації та соціальної легітимації своїх рішень. Саме тому ранньомодерна держава не ліквідовувала старий порядок одномоментно, а перетворювала його, пристосовуючи до нових потреб. У працях з історії ранньомодерної Європи підкреслюється, що така трансформація була однією з визначальних рис політичного розвитку XVII століття, коли влада ще не була повністю модерною, але вже й не вкладалася в межі традиційного станового світу [3; 14].

У межах цього процесу особливого значення набували політичні компроміси між центральною владою та регіональними елітами. Саме вони часто визначали реальну стабільність або нестабільність держави. Центр не мав достатніх ресурсів, щоб суто адміністративним шляхом підпорядкувати всі території, особливо в умовах війни, коли потрібна була швидка мобілізація людей, податків, продовольства і транспортних можливостей. Регіональні еліти, своєю чергою, не завжди були здатні зберігати свій вплив без опори на монархію,

особливо коли війна руйнувала місцеві економічні та політичні баланси. Саме тому компроміс виступав не ознакою слабкості, а однією з провідних технологій ранньомодерного правління. Ці компроміси могли набувати різних форм: підтвердження привілеїв в обмін на податкову лояльність, залучення місцевої знаті до державної служби, розподіл адміністративних посад, визнання окремих юрисдикційних прав або обережне обмеження старих автономій без їхнього прямого руйнування. У випадку чеських земель, наприклад, наслідки поразки під Білою горою радикально змінили співвідношення між габсбурзьким центром і місцевою шляхтою, перетворивши колишній політичний конфлікт на глибоку реструктуризацію регіональної влади. Т. Нагірняк у своїй праці про становище і статус шляхти Чехії показує, як змінювався сам політичний статус еліт до і після цієї переломної події [25]. У ширшому плані це свідчить, що регіональна еліта в ранньомодерній державі вже не могла залишатися просто носієм локальної традиції; вона дедалі більше ставала частиною великої державної політики, навіть якщо зберігала окремі привілеї.

Війна водночас мала надзвичайно глибокі соціальні наслідки для європейських суспільств, і саме ці наслідки суттєво вплинули на трансформацію відносин між владою та суспільством. Тридцятилітня війна стала не лише конфліктом армій і династій, а й масштабною катастрофою для населення значної частини Центральної Європи. Вона супроводжувалася демографічними втратами, руйнуванням сільського господарства, голодом, епідеміями, занепадом торгівлі, примусовими реквізиціями та зростанням податкового тиску. Для багатьох регіонів війна означала не тимчасове порушення нормального життя, а фактичне руйнування соціальної структури. Саме тому соціальні наслідки війни були набагато ширшими, ніж просто економічне виснаження. Вони змінювали сприйняття влади, очікування населення від держави, межі допустимого насильства і характер повсякденної взаємодії між суспільством та урядовими структурами. П. Вілсон переконливо наголошує, що Тридцятилітню війну слід розглядати як загальноєвропейську трагедію не лише

через її політичні наслідки, а й через масштаб людського страждання, яке вона породила [61, с .640].

Щоб узагальнити основні напрями змін у політичних інститутах і соціально-політичних відносинах, доцільно подати їх у таблиці.

Таблиця 3.2

Основні напрями інституційної трансформації ранньомодерних держав у добу Тридцятилітньої війни

Напрямок трансформації	Зміст змін	Історичне значення
Роль аристократії	Перехід від відносно самостійного регіонального домінування до ширшого включення в державну службу	Інтеграція еліт у централізовану політичну систему
Відносини монархії та станів	Послаблення автономії станових інститутів при частковому збереженні їхніх функцій	Зміцнення центральної влади без повного знищення старих політичних форм
Центр і регіональні еліти	Пошук компромісів, обмін привілеїв на лояльність і підтримку	Забезпечення керованості держави в умовах війни
Соціальні наслідки війни	Демографічні втрати, господарський занепад, зростання податкового тиску	Поглиблення залежності суспільства від організованої державної влади
Легітимність влади	Перехід від суто династичних і конфесійних підстав до поєднання влади, порядку і державної користі	Формування нової політичної культури ранньомодерної держави
Довготривалий результат	Посилення інституційної спроможності держави та зміна моделі взаємодії влади й суспільства	Підготовка ґрунту для подальшого розвитку європейської державності

Поступове формування нових моделей політичної легітимності державної влади було логічним підсумком усіх названих процесів. У середньовічному світі легітимність влади значною мірою спиралася на традицію, стану ієрархію, сакралізоване династичне право та конфесійну однорідність. У ранньомодерну добу ці підстави не зникли, але дедалі більше доповнювалися новими аргументами. Держава мусила доводити свою правомірність не лише походженням правителя чи відповідністю релігійному ідеалу, а й здатністю забезпечити порядок, захист території, збір ресурсів, функціонування адміністрації та більш-менш стабільне співіснування політичного організму. Це означало поступове зміщення акценту від суто сакрального або традиційного обґрунтування влади до раціоналізованішої мови державної користі, політичної

необхідності та суспільної безпеки. Вестфальська доба особливо посилила таке переорієнтування, оскільки після катастрофічного досвіду війни суспільство дедалі гостріше потребувало не лише «законного» володаря, а влади, здатної реально діяти. У цьому сенсі легітимність набувала нових вимірів: її дедалі частіше пов'язували з ефективністю, стабілізацією, відновленням і контролем. В. Ціватий, розглядаючи міжнародно-політичні наслідки Тридцятилітньої війни, фактично показує і ширшу зміну політичної мови, в якій право на владу дедалі тісніше поєднувалося з інституційною спроможністю її реалізувати [38, с. 88]. Це була важлива ознака переходу до нового типу державності, в якому влада мусила не тільки спадкуватися, а й організаційно доводити свою необхідність.

Значення інституційних трансформацій для подальшого розвитку європейської державності важко переоцінити, оскільки саме в XVII столітті були закладені основи тих політичних моделей, які в наступні століття визначатимуть розвиток континенту. Йдеться насамперед про поступову переорієнтацію держави з династично-станової конструкції на більш територіально, адміністративно й інституційно оформлений політичний організм. Тридцятилітня війна прискорила цей процес, бо оголила межі старих політичних механізмів і змусила владу шукати нових форм інтеграції еліт, контролю над регіонами й регулювання соціальних наслідків кризи.

Отже, еволюція політичних інститутів у XVII столітті була глибоким процесом перебудови всієї системи відносин між монархією, елітами та суспільством. Аристократія і дворянство зберігали вагомий політичний вплив, але дедалі більше інтегрувалися в нову державну організацію. Відносини між монархією та становими інститутами змінювалися в напрямі посилення центральної влади, хоча старі політичні форми ще не зникали остаточно. Компроміси між центром і регіональними елітами стали важливим механізмом утримання політичної рівноваги.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕМИ «ГЕНЕЗА РАННЬОМОДЕРНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ТРИДЦЯТИЛІТНЬОЇ ВІЙНИ» У ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ІСТОРІЇ

Методичне осмислення теми генези ранньомодерної держави в контексті Тридцятилітньої війни посідає важливе місце в сучасній історичній освіті, оскільки дозволяє поєднати фундаментальні історичні знання з формуванням аналітичних і громадянських компетентностей учнів. У шкільному курсі історії ця проблематика має значний дидактичний потенціал, адже поєднує в собі кілька ключових аспектів історичного розвитку: політичні трансформації, соціальні наслідки війни, міжнародні відносини та становлення нових моделей державності. Вивчення подій XVII століття допомагає школярам зрозуміти складні процеси переходу від середньовічної системи політичних відносин до ранньомодерної держави, що характеризувалася зростанням ролі централізованої влади, формуванням нових політичних інститутів та розвитком дипломатичних механізмів врегулювання конфліктів. У цьому сенсі тема Тридцятилітньої війни виступає не лише окремим епізодом історії Європи, а й важливим прикладом глобальних трансформацій, які вплинули на подальший розвиток міжнародної системи та державних інституцій [3; 26].

У структурі сучасних шкільних курсів історії тема Тридцятилітньої війни посідає чітко визначене місце в межах вивчення ранньомодерної доби. Аналіз навчальних програм із всесвітньої історії засвідчує, що ця проблематика розглядається переважно у восьмому класі, коли учні знайомляться з політичними процесами раннього Нового часу, формуванням нової системи міжнародних відносин та розвитком європейських держав. Навчальні програми орієнтовані не лише на засвоєння фактологічного матеріалу, а й на формування здатності аналізувати історичні явища, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та порівнювати різні історичні процеси. У цьому контексті Тридцятилітня війна постає як складний конфлікт, що поєднував релігійні, політичні та династичні чинники. Саме через аналіз цього конфлікту учні можуть

усвідомити, як формувалися нові принципи міжнародної політики, які згодом стали основою Вестфальської системи міждержавних відносин [11,с.242]. Важливою є також міжпредметна інтеграція цієї теми, адже вона пов'язана з вивченням політичної історії, історії культури, дипломатії та розвитку правових інститутів.

Висвітлення теми ранньомодерної Європи у шкільних підручниках зазвичай здійснюється через комплексне поєднання політичної історії та загальноцивілізаційних процесів. Підручники з всесвітньої історії для середньої школи розглядають Тридцятилітню війну як одну з ключових подій XVII століття, яка суттєво вплинула на розвиток державності та міжнародних відносин. У цих виданнях особлива увага приділяється передумовам конфлікту, ролі релігійного протистояння між католиками та протестантами, а також політичним інтересам європейських держав, що поступово перетворили локальний конфлікт на загальноєвропейську війну. Зокрема, підручники наголошують на значенні Вестфальського миру як завершального етапу конфлікту, що започаткував нову систему міжнародного порядку, засновану на принципах державного суверенітету та рівноправності держав [21; 30]. Водночас навчальні тексти намагаються подати цю тему в доступній формі, використовуючи карти, схеми, ілюстрації та уривки з історичних джерел, що сприяє кращому розумінню складних політичних процесів.

Дидактичні можливості інтеграції теми Тридцятилітньої війни в освітній процес є досить широкими. Вивчення цього історичного явища дозволяє поєднати традиційний історичний матеріал із сучасними освітніми підходами, зокрема компетентнісним навчанням та інтерактивними методами. Аналіз причин і наслідків війни, розгляд позицій різних держав і соціальних груп, а також дослідження міжнародних переговорів можуть бути використані для формування у школярів навичок історичного аналізу. У цьому процесі важливу роль відіграє використання дискусійних методів, які дають змогу учням висловлювати власні міркування щодо причин конфлікту та його наслідків.

Такий підхід сприяє не лише засвоєнню фактів, а й формуванню здатності критично оцінювати історичні події.

Особливу роль у освітньому процесі відіграє формування історичного мислення учнів через аналіз міжнародних конфліктів. Історичне мислення передбачає здатність розглядати події в широкому контексті, враховуючи різні точки зору та складні взаємозв'язки між політичними, соціальними та культурними чинниками. Тридцятилітня війна є одним із найкращих прикладів для формування такого підходу, адже вона демонструє, як локальні конфлікти можуть переростати у масштабні міжнародні протистояння. Аналізуючи цю війну, учні можуть зрозуміти, що історичні події мають багатошаровий характер і не можуть бути пояснені лише одним фактором. Саме тому вивчення міжнародних конфліктів сприяє розвитку аналітичного мислення та здатності до історичного узагальнення [9].

У межах концепції Нової української школи тема Тридцятилітньої війни має значний компетентнісний потенціал. Основна ідея цієї освітньої реформи полягає у формуванні в учнів ключових компетентностей, серед яких важливе місце займають громадянська відповідальність, критичне мислення та здатність аналізувати соціально-політичні процеси. Вивчення історії ранньомодерної Європи дозволяє розглядати проблему конфліктів і мирного врегулювання, аналізувати роль дипломатії та міжнародного права. Саме тому тема Тридцятилітньої війни може бути використана для формування в учнів розуміння значення мирних угод, міжнародних переговорів та співпраці між державами. У цьому контексті важливо підкреслити, що Вестфальський мир став важливим кроком у розвитку міжнародного права та дипломатії [10].

Методичні підходи до викладання теми Тридцятилітньої війни у сучасній школі базуються на поєднанні традиційних та інноваційних освітніх технологій. Одним із найбільш ефективних підходів є використання проблемного навчання, яке передбачає створення на уроці ситуацій, що спонукають учнів до самостійного пошуку відповідей. У межах такого підходу вчитель може запропонувати учням проаналізувати питання про причини війни, роль

релігійного протистояння або значення дипломатичних переговорів. Проблемне навчання сприяє розвитку дослідницьких навичок і формуванню активної позиції учнів у процесі здобуття знань [13].

Не менш важливими є інтерактивні методи навчання, які дозволяють залучити учнів до активної участі в освітньому процесі. До таких методів належать дискусії, рольові ігри, моделювання історичних ситуацій та групові проєкти. Наприклад, учні можуть відтворити переговори між представниками різних держав під час укладення Вестфальського миру або провести історичну реконструкцію дипломатичних дебатів. Такі методи сприяють розвитку комунікативних навичок і формують здатність працювати в команді. Як зазначає Н. Ігнатенко, інтерактивні методи навчання допомагають активізувати пізнавальну діяльність учнів і зробити процес вивчення історії більш цікавим та ефективним [12].

Використання мультимедійних технологій також відіграє важливу роль у викладанні історії. Сучасні цифрові ресурси дозволяють демонструвати історичні карти, документальні відео, інтерактивні презентації та інші матеріали, які допомагають учням краще зрозуміти історичні процеси. Мультимедійні засоби роблять навчання більш наочним і доступним, що особливо важливо під час вивчення складних історичних тем. Дослідники наголошують, що використання мультимедійних технологій значно підвищує ефективність навчального процесу, оскільки поєднує текстову інформацію з візуальними образами [8].

Особливу увагу у викладанні історії слід приділяти роботі з історичними документами та джерелами. Аналіз документів дозволяє учням безпосередньо ознайомитися з історичними свідченнями і сформуванню власне бачення подій. Наприклад, під час вивчення Тридцятилітньої війни можна використовувати уривки з дипломатичних листів, політичних декларацій або тексту Вестфальського мирного договору. Робота з джерелами сприяє розвитку дослідницьких навичок і допомагає учням зрозуміти, що історія формується на основі різноманітних документальних свідчень.

Важливим елементом методики викладання є використання історичних карт, схем і візуальних матеріалів. Карти дозволяють простежити географію воєнних дій, переміщення військ та зміни політичних кордонів. Завдяки цьому учні можуть краще зрозуміти масштаб конфлікту і його вплив на розвиток європейських держав. Візуальні матеріали, такі як гравюри, картини або реконструкції історичних подій, допомагають створити більш повне уявлення про епоху.

Практична реалізація теми Тридцятилітньої війни у шкільному курсі історії передбачає розроблення тематичних уроків, які поєднують теоретичний матеріал з практичними завданнями. Прикладом такої реалізації є план-конспект уроку, представлений у Додатку Б, у якому передбачено використання різноманітних методичних прийомів: роботи з картою, аналізу історичних джерел, обговорення причин і наслідків війни, а також узагальнення отриманих знань. Така структура уроку дозволяє поєднати різні види діяльності учнів і забезпечити глибше засвоєння матеріалу.

Інтегровані уроки історії та громадянської освіти також мають значний потенціал у вивченні цієї теми. Вони дозволяють розглядати історичні події у ширшому соціально-політичному контексті, аналізувати проблеми війни і миру, роль дипломатії та значення міжнародного співробітництва. Застосування цифрових освітніх ресурсів і онлайн-платформ відкриває нові можливості для організації навчального процесу, оскільки дозволяє використовувати інтерактивні карти, відеоматеріали та електронні архіви історичних документів.

У підсумку можна стверджувати, що тема генези ранньомодерної держави в умовах Тридцятилітньої війни має значний методичний потенціал у шкільних курсах історії. Вона дозволяє поєднати вивчення історичних подій із формуванням ключових компетентностей учнів, сприяє розвитку історичного мислення та допомагає зрозуміти складні процеси розвитку європейської державності. Використання сучасних педагогічних підходів, інтерактивних методів і цифрових технологій робить вивчення цієї теми більш ефективним і сприяє формуванню глибшого розуміння історії.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що Тридцятилітня війна була не лише одним із наймасштабніших і найруйнівніших конфліктів ранньомодерної Європи, а й одним із головних історичних чинників, які прискорили перехід від середньовічно-станової політичної моделі до нової форми державності, що поступово набувала ознак централізованої, адміністративно впорядкованої та міжнародно легітимованої держави. У роботі досягнуто поставленої мети, оскільки вдалося проаналізувати Тридцятилітню війну як чинник трансформації міжнародного порядку Європи та внутрішньополітичного розвитку ранньомодерних держав, а також з'ясувати освітньо-методичний потенціал цієї теми для шкільного курсу історії. Це відповідає сформульованим у вступі дослідницьким орієнтирам, де предметом вивчення визначено генезу ранньомодерної держави крізь призму змін міжнародного порядку, дипломатичних практик і внутрішньополітичних інституцій, а серед основних завдань – аналіз історіографії, джерел, причин війни, Вестфальської системи, внутрішньодержавних трансформацій та методичного значення теми для освіти.

У ході опрацювання історіографії було встановлено, що проблема Тридцятилітньої війни пройшла складний шлях наукового осмислення: від переважно подієвого й воєнно-політичного трактування до міждисциплінарного розуміння конфлікту як системної кризи ранньомодерної Європи. Класична європейська історіографія заклала основи бачення війни як цілісного процесу, що поєднав конфесійне протистояння, династичну боротьбу та зміну політичної рівноваги, тоді як сучасні підходи дали змогу трактувати її як багатофакторне явище, у якому релігійні, політичні, станові, регіональні та міжнародні суперечності взаємодіяли між собою. Водночас українська історіографія, хоч і не завжди розглядала цю проблему як самостійний предмет, виробила важливе поле інтерпретації, у межах якого Тридцятилітня війна постає як подія, що змінила дипломатичну культуру, міжнародний простір і самі механізми політичної організації Європи. Отже, дослідження засвідчило, що сучасне

наукове розуміння цієї теми виходить далеко за межі вузької військової історії і дає можливість розглядати війну як один із ключових рубежів у формуванні ранньомодерної державності та нового типу міжнародної раціональності.

З'ясування джерельної бази дало змогу дійти висновку, що для дослідження генези ранньомодерної держави недостатньо спиратися лише на один тип матеріалів, оскільки сама проблема поєднує кілька історичних рівнів – воєнний, дипломатичний, правовий, соціальний та інституційний. У роботі переконливо показано, що нормативно-правові акти, дипломатичні документи, наративні свідчення, узагальнювальні історичні праці, картографічні матеріали та цифрові ресурси не дублюють, а доповнюють одне одного. Особливу цінність становили тексти Вестфальських договорів, які дозволили простежити юридичне оформлення нового міжнародного порядку, а також дипломатичні джерела, що відкривають логіку вироблення політичних компромісів. Наративні свідчення сучасників дали можливість побачити людський вимір війни, тоді як аналітичні праці й картографічні матеріали забезпечили ширший контекст реконструкції. Отже, джерельний комплекс підтвердив, що Тридцятилітня війна була не лише серією подій 1618–1648 років, а процесом глибокої перебудови Європи, який відбивався в різних типах історичних свідчень і потребував комплексного підходу до їх інтерпретації.

Важливим результатом роботи стало теоретико-методологічне уточнення самої логіки дослідження. Було доведено, що для пояснення генези ранньомодерної держави найбільш продуктивним є поєднання концепції ранньомодерної держави, теорії конфесіоналізації, підходів до аналізу міжнародних конфліктів, а також цивілізаційного й інституційного бачення політичного розвитку. Такий підхід дозволив уникнути редукції складної історичної реальності до одного чинника – релігійного, військового або дипломатичного – і, навпаки, показати взаємозалежність війни, політики, управління, фінансів і соціальної динаміки. У методологічному аспекті особливо важливо, що дослідження ґрунтувалося на принципах історизму, об'єктивності, системності та комплексності, а також на історико-порівняльному, проблемно-

хронологічному, структурно-функціональному та історико-системному методах. Завдяки цьому Тридцятилітня війна постала не як ізольований конфлікт, а як системна криза європейського порядку, у межах якої визрівали нові форми державності, міжнародного співіснування та політичної легітимності.

Дослідження причин війни дало можливість зробити висновок, що Тридцятилітня війна не була випадковим вибухом насильства або наслідком одного конкретного інциденту, а визрівала внаслідок тривалого нагромадження суперечностей. Політична строкатість Священної Римської імперії, обмеженість імператорської влади, конфесійний поділ Європи після Реформації та Контрреформації, блокове протистояння католицьких і протестантських сил, а також втягнення великих держав у боротьбу за політичну перевагу створили середовище, у якому будь-яка локальна криза могла перерости у масштабний конфлікт. Празька дефенестрація 1618 року стала саме тим безпосереднім поштовхом, який перевів напруження у фазу відкритої війни, однак сама логіка ескалації була закладена значно раніше. У роботі доведено, що конфлікт розпочався в межах імперії, але структура цієї імперії та втручання зовнішніх сил зробили неможливим його локальне врегулювання. Саме тому Тридцятилітню війну доцільно розглядати як прояв загальної кризи конфесійно-політичної рівноваги в Європі, а не лише як чеське, німецьке чи суто релігійне протистояння.

Одним із головних наукових результатів стало з'ясування значення Вестфальської системи як моделі нового міжнародного порядку. У роботі обґрунтовано, що Вестфальський мир слід трактувати не просто як завершення війни, а як момент політичного переосмислення Європи. Переговорний процес у Мюнстері й Оснабрюці показав новий рівень дипломатичної організації континенту, а самі договори 1648 року закріпили не лише припинення бойових дій, а й нові засади міждержавного співіснування. Саме через Вестфальський мир у політичній практиці дедалі виразніше утверджувалася модель Європи як простору множинних політичних суб'єктів, що існують на основі договірності, визнання та балансу інтересів. При цьому в роботі важливо підкреслено, що

принцип суверенітету не виник одномоментно у завершеному вигляді, однак саме Вестфальський компроміс став одним із найважливіших етапів його політичного й правового оформлення. У цьому полягає одна з ключових відповідей на мету дослідження: Тридцятилітня війна не лише зруйнувала стару рівновагу, а й сприяла виникненню нового міжнародного порядку, в якому державна автономія, баланс сил і договірне врегулювання стали базовими категоріями міжнародного життя.

Не менш істотним є висновок про те, що Тридцятилітня війна радикально вплинула на внутрішньополітичний розвиток ранньомодерних держав. У третьому розділі послідовно показано, що війна стала потужним каталізатором централізації влади, бюрократизації управління, розвитку фінансово-мілітарних механізмів і трансформації політичних інститутів. В умовах тривалої мобілізації держава дедалі гостріше потребувала стабільного управління, ефективного збирання ресурсів, розгалуженого адміністративного апарату й постійних каналів комунікації між центром і периферією. Це означало, що нова державність формувалася не тільки як абстрактна політична ідея, а як практична організація влади, яка мусила витримати тиск великої війни. Отже, у роботі доведено, що Тридцятилітня війна сприяла переходу від фрагментарних і переважно станово-локальних форм правління до більш централізованих і функціонально впорядкованих моделей державного управління, у яких монархія, бюрократія, фінанси й армія дедалі тісніше взаємодіяли між собою.

Особливого значення в роботі набула характеристика фінансово-військових реформ і становлення фінансово-мілітарної держави. Дослідження показало, що тривала війна зробила неможливим старий спосіб ведення бойових дій, який спирався на разові мобілізації, випадкові джерела фінансування та слабо координовані адміністративні механізми. Держави були змушені перебудовувати фінансову політику, посилювати податковий тиск, розвивати регулярні механізми наповнення скарбниці, а також створювати постійні армії та військово-адміністративні структури. Саме в такому взаємозв'язку війни, фінансів і влади визрівала фінансово-мілітарна модель держави, у якій здатність

до воєнної боротьби безпосередньо залежала від рівня фінансової та адміністративної організації. У цьому сенсі дослідження довело, що війна не просто виснажувала держави, а й змушувала їх розвивати нові форми політичної раціональності, де армія, податки, бюрократія та контроль над територією ставали частинами єдиного механізму влади.

Поряд із цим було з'ясовано, що інституційна еволюція ранньомодерних держав не зводилася лише до посилення монархії. Важливим висновком стало те, що аристократія, дворянство, станові інститути й регіональні еліти не зникли під тиском централізації, а поступово змінювали спосіб своєї політичної присутності. Монархія дедалі активніше намагалася інтегрувати еліти у державну службу, обмежити їхню самостійність і підпорядкувати їх інтересам центру, але цей процес часто відбувався через компроміси, а не через пряме усунення старих форм політичної ваги. У роботі переконливо показано, що саме здатність влади знаходити баланс між централізаційними прагненнями і необхідністю співпраці з регіональними та становими силами була однією з важливих умов політичної стабільності. Отже, ранньомодерна держава визрівала не як повне заперечення старого порядку, а як складний результат його перебудови.

Окрему увагу в дослідженні приділено соціальним наслідкам Тридцятилітньої війни, і це дозволило зробити ще один суттєвий висновок. Війна була не лише дипломатичною чи військовою кризою, а й масштабною катастрофою для значної частини європейського населення. Демографічні втрати, господарське спустошення, податковий тиск, руйнування сільського життя, реквізиції та епідемії змінили не тільки економічний стан регіонів, а й саму взаємодію між суспільством і владою. У цих умовах держава дедалі більше сприймалася не просто як династична сила, а як структура, від якої залежали порядок, відновлення та безпека. Саме тому формування нових моделей політичної легітимності стало одним із найважливіших наслідків епохи. Влада дедалі менше могла обґрунтовуватися тільки традицією, сакралізованим походженням чи конфесійною винятковістю; натомість зростало значення

ефективності, організації, здатності захистити територію, підтримати стабільність і координувати функціонування державного організму. Це означає, що Тридцятилітня війна суттєво вплинула не лише на політичні інститути, а й на саму мову легітимації влади.

Методичний розділ роботи дав підстави для висновку, що тема генези ранньомодерної держави в умовах Тридцятилітньої війни має значний освітній потенціал для шкільного курсу історії. Її цінність полягає в тому, що вона дозволяє поєднувати вивчення фактів із розвитком причинно-наслідкового мислення, умінням аналізувати міжнародні конфлікти, розумінням ролі дипломатії, державних інститутів та суспільних наслідків війни. У роботі обґрунтовано, що ця тема придатна до інтеграції в сучасний шкільний курс всесвітньої історії, оскільки дає змогу формувати історичне мислення, громадянські компетентності та критичне ставлення до явищ війни, влади й міжнародної взаємодії. Особливого значення набуває те, що в дослідженні тема осмислюється не ізольовано, а як частина ширших трансформацій ранньомодерного світу, що відповідає сучасній логіці компетентнісного навчання. У четвертому розділі роботи прямо зазначено, що вивчення цієї проблематики в школі поєднує політичні трансформації, соціальні наслідки війни, міжнародні відносини та становлення нових моделей державності, а отже, має вагомий дидактичний потенціал.

Перспективи подальшого вивчення теми пов'язані з можливістю глибшого порівняльного аналізу окремих регіональних моделей ранньомодерної державності, зіставлення впливу Тридцятилітньої війни на різні європейські політичні утворення, дослідження соціальної історії воєнної повсякденності, а також розширення методичного інструментарію для викладання теми у шкільному курсі всесвітньої історії. Перспективним видається і подальше осмислення зв'язку між історичним матеріалом XVII століття та сучасними підходами до формування в учнів критичного мислення, громадянської відповідальності та розуміння природи міжнародних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акунін О. Нова історія країн Західної Європи та Північної Америки (1492–1918 pp.): хронологія подій: навч. посіб. Миколаїв : ТОВ «Фірма "Гліон"», 2013. 575 с.
2. Андрусяк Я. Празькі дефенестрації за правління династії Ягеллонів. *Věda a perspektivy: Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín*. 2024. Т. 1, № 32. С. 307–319.
3. Балух В., Коцур В. Ранньомодерна Європа. Чернівці : Наші кн., 2016. 704 с.
4. Вестфальський мир від 24 жовтня 1648 року. URL: https://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp (дата звернення: 04.03.2026).
5. Відіборенко І., Коломоєць С. Реалізація компетентнісного підходу на уроках історії методом застосування «контурних мобільних карт» (з досвіду практичної діяльності). *Педагогічний вісник*. 2022. № 1-2. С. 130–133.
6. Вімпфен Б. Germany Grand Tour. URL: <https://navicup.com/object/germany-grand-tour/bad-wimpfen-237052/ua> (date of access: 04.03.2026).
7. Годзь Н. Б. Концепт війни в контексті розгляду питання екологічної футурології та задачі відновлення та відбудови: філософський аспект. *Вісник Національного технічного університету ХПІ. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2022. № 2. С. 18–21.
8. Гриценко А. Теоретичні основи використання мультимедіа технологій у процесі викладання історії. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. Сухомлинського*. 2019. № 2 (65). С. 69–73.
9. Дженкінс С. Стисла історія Європи. Від Перікла до сьогодення / пер. В. Горбатька. Вид. група КМ_БУКС, 2021. 384 с.
10. Дмитрієв А. І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право: Монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Кор. НАН України, 2001. 426 с.

11. Задорожна С. Загальні принципи у класичному міжнародному праві: Вестфальський мир. *Право і суспільство*. 2018. № 6. С. 241–245.
12. Ігнатенко Н. Інтерактивне навчання історії в умовах освітніх трансформацій. *Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ*. 2022. № 1. С. 112–114.
13. Ігнатенко Н. Методика застосування технології проблемного навчання при вивченні історії в школі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. № 2 (39). С. 81–84.
14. Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.): навч. посіб. / З. А. Баран та ін. ; ред. З. А. Баран. Знання, 2015. 533 с.
15. Історія міжнародних відносин : підручник / І. Алексєєнко та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 228 с.
16. Калінічева Г. Захист освіти від військового втручання: історичні нариси та реалії сучасності. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*. 2022. № 1. С. 18–30.
17. Кальдор М. Нові та старі війни: організоване насильство в глобальну еру. Стенфорд, Каліфорнія : Stanford University Press, 2012. 320 с.
18. Капелюшний В. Колоніалізм. *Енциклопедія сучасної України: у 30 т.* / ред. І. Дзюба. Київ, 2014. Т. 14. С. 767. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=5764 (дата звернення: 04.03.2026).
19. Коляда І., Ільницький І. Використання комп'ютерних ігор при вивченні історії здобувачами освіти покоління «зумерів» в умовах НУШ. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін*. 2023. Т. 11. С. 81–84.
20. Комар О. Дещо про інтеграцію та інтегровані уроки. *Психологопедагогічні проблеми сільської школи*. 2017. Т. 57. С. 67–73.
21. Ладиченко Т., Лукач І. Всесвітня історія: підручник для 8 класів закладів загальної середньої освіти. 2021. 176 с.

22. Лук'янюк В. Вестфальський мирний договір. Цей день в історії. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1024P/> (дата звернення: 02.03.2026).
23. Макаренко Е. Потенціал цивілізаційного аналізу в історичному пізнанні. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2024. Т. 39. С. 70–82.
24. Мустафін О. Справжня історія раннього нового часу. Фоліо, 2014. 416 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Mustafin_Oleksii/Spravzhnia_istoriia_rannoho_Novoho_chasu.pdf (дата звернення: 04.03.2026).
25. Нагірняк Т. Становище і статус шляхти Чехії за титулатурою до і після Білої гори. *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право: науковий збірник*. 2013. С. 84–97.
26. Нова історія країн Західної Європи й Північної Америки. XVII –60-ті рр. XIX століття: підручник / Б. Гончар та ін. ; ред. Б. Гончар. Видавничо-полігр. центр Київ. ун-т, 2013. 735 с.
27. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / Л. Гриневич та ін. ; ред. М. Грищенко. 2016. 40 с.
28. Пометун О. І., Гупан Н. М. Про навчання історії у 8 класі НУШ / ред. І. п. Н. України. Заг. серед. освіта України в умовах воєн. стану та відбудови: упроваджуємо новий зміст освіти у 8 кл., 2025.
29. Савчук К. О. Тридцятилітня війна 1618-48 / ред.: Ю. С. Шемшученко, others. Київ : Укр. енцикл, 2004. Т. 6. 768 с.
30. Сорочинська Н. Всесвітня історія : підручник для 8 кл. закладів загальн. середн. освіти. Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2021. 176 с.
31. Ткаченко О., Соловйова Т., Ткаченко Т. Історія еволюції міждержавних відносин: глобальні і регіональні аспекти. *Український літопис*. 2025. № 6. С. 119–126.
32. Тридцятилітня війна (1618–1648): уроки історії. *Національна історична бібліотека України*. URL: <https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/831/> (дата звернення: 05.03.2026).

33. Тридцятилітня війна. *History maps*. URL: <https://historymaps.com/uk/story/Thirty-Years-War> (дата звернення: 04.03.2026).

34. Циватий В. Віденський конгрес 1814-1815 рр.: інституціональний вердикт європейського політико-дипломатичного та суспільно-історичного розвитку. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки* / ред. С. Віднянський. К., 2016. Т. 25. С. 229–246.

35. Циватий В. Дипломатичні раути й дилеми нової дипломатії періоду Тридцятилітньої війни (1618-1648 рр.): інституціональний дискурс. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2018. Т. 6, № 2. С. 52–65.

36. Циватий В. Дипломатія і зовнішня політика європейських держав у добу раннього Нового часу: метаморфози та інституціональні традиції Вестфальської системи міжнародних відносин. *Die wichtigsten Vektoren für die Entwicklung der Wissenschaft im Jahr*. 2020. № 2. С. 95–99.

37. Циватий В. Європейська система міжнародних відносин і дипломатична практика в період Тридцятилітньої війни (1618-1648 рр.): інституціональний та конгруентний дискурси. *Наукові праці Кам"янець-Подільського національного університету. Історичні науки*. 2020. Т. 30. С. 39–49.

38. Циватий В. Міжнародно-політичні наслідки й фронтири Тридцятилітньої війни (1618-1648): історичний, дипломатичний та інституціональний дискурси. *Наукові записки ВДПУ ім. М.М. Коцюбинського*. 2019. № 27. С. 88–96.

39. Чухліб Т. Магнат, Козак і Гайдамака. Боротьба за владу Русі – України з короною польською (1569-1769рр.). Київ : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2018. 256 с.

40. Швайкіна О. О. Тридцятилітня війна. Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу. *Збірник матеріалів Сьомої Інтернет-конференції (25 травня 2017 р.)* / ред. К. В. Балабанов. Маріуполь, 2017. С. 68–72.

41. Шкода Н., Крилова А. Події Тридцятилітньої війни в контексті теорії конфліктології міжнародних відносин. *Актуальні питання у сучасній науці*.

2025. № 9(39). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-9\(39\)-1065-1076](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-9(39)-1065-1076) (дата звернення: 05.03.2026).

42. Шумський І. Вестфальська система як виток новомодерної системи міжнародних відносин. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 23. С. 81–85.

43. Щуцький В. П. Поліпшення якості викладання на уроках історії шляхом використання технічних засобів. *Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (18 квітня 2018 року, м. Суми)*. Суми, 2018. С. 100–104.

44. Яковлєв М. Політологічний підхід до типології форм колоніальної експансії. *Наукові записки НаУКМА*. 2016. Т. 186. С. 9–13.

45. Якуніна К. І. Від ранньомодерної до сучасної конфесіоналізації протестантизму в європейському та українському контекстах. *Культурологічний альманах*. 2025. № 4. С. 444–454.

46. 17 століття стало однією з найгірших епох, у які можна було народитися: з чим це пов'язано. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/curiosities/yake-stolittya-bulo-naygirshim-za-vsyu-istoriyu-vidpovid-doslidnikiv-13215705.html> (дата звернення: 05.03.2026).

47. Asch R. G. The Thirty Years War: The Holy Roman Empire and Europe, 1618–1648. London : Macmillan Education, 1997. 247 p. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781349256174_A35685766/preview-9781349256174_A35685766.pdf (date of access: 05.03.2026).

48. Evans R. J. W., Schaich M., Wilson P. H. The Holy Roman Empire 1495–1806: A European Perspective. Leiden : Brill, 2012. URL: https://perspectivia.net/servlets/MCRFileNodeServlet/pnet_derivate_00004677/wilson_war.pdf (date of access: 05.03.2026).

49. Gardiner S. R. The Thirty Years' War, 1618–1648. URL: <https://www.gutenberg.org/files/40082/40082-h/40082-h.htm> (date of access: 05.03.2026).

50. Grimell J. Understanding Ukrainian military chaplains as defenders of the human soul. *Frontiers in Sociology*. 2025. Vol. 10. P. 1–14. URL: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2025.1559023> (date of access: 05.03.2026).

51. Kalenychenko T. Public Religion During the Maidan Protests in Ukraine. *Euxeinos*. 2017. Vol. 7, no. 24. P. 23–38. URL: https://gce.unisg.ch/fileadmin/user_upload/HSG_ROOT/Institut_GCE/Euxeinos/24/Kalenychenko_Euxeinos_24_2018.pdf (date of access: 05.03.2026).

52. Kissinger H. World Order. New York : Published by the Penguin Group Penguin Group (USA) LLC, 2014. 241 c. URL: <https://cssplatformbytha.com/wp-content/uploads/2024/10/World-Order-by-Henry-Kissinger.pdf> (дата звернення: 05.03.2026).

53. Parker G. Reading History: The Thirty Years' War. URL: <https://www.historytoday.com/archive/reading-history-thirty-years-war> (date of access: 05.03.2026).

54. Parker G. The Thirty Years' War. London; New York : Routledge, 1997. 316 p. URL: https://openlibrary.org/books/OL749830M/The_Thirty_Years'_War (date of access: 05.03.2026).

55. Primary Sources: Thirty Years War (1618–1648). URL: <https://libguides.fau.edu/wars-conflicts/thirty-years-war> (date of access: 05.03.2026).

56. Rodrigues R. L. Confessionalization processes and their importance to the understanding of Western History in the Early Modern period (1530-1650). *Revista Tempo*. 2017. Vol. 23, no. 1. P. 4–21. URL: <https://doi.org/10.1590/TEM-1980-542X2017v230101> (date of access: 03.03.2026).

57. Sagan O., Yanauer M. The Social Policy of Churches in Ukraine Today: Theoretical Foundations and Practical Implementation. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2025. Vol. 45, no. 8. P. 128–143. URL: <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2659> (date of access: 04.03.2026).

58. Soloviy R. The Church Amidst the War of Attrition: Ukrainian Evangelical Community in Search of a New Mission Paradigm. *Religions*. 2024. Vol. 15. P. 1–16. URL: <https://doi.org/10.3390/rel15091136> (date of access: 04.03.2026).
59. Treaty of Westphalia (Instrumentum Pacis Monasteriensis). URL: https://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp (date of access: 05.03.2026).
60. Wedgwood C. V. The Thirty Years War. London : Penguin Books, 1957. URL: <https://archive.org/details/thirtyyearswar0000unse> (date of access: 05.03.2026).
61. Wilson P. H. The Thirty Years War: Europe's Tragedy. Cambridge, Mass. : Belknap Press of Harvard University Press, 2009. 996 p. URL: https://cheirif.files.wordpress.com/2014/08/peter_h_wilson-europe_39_s_tragedy_a_history_of_th.pdf (date of access: 05.03.2026).

ДОДАТКИ

Додаток А

Карта Європи періоду Тридцятилітньої війни

План-конспект уроку історії

Тема: Тридцятилітня війна. 8 клас

Мета: визначити причини Тридцятилітньої війни, виділивши серед них основну, розглянути основні події та періоди війни, охарактеризувати наслідки війни; формувати в учнів комунікативну компетентність, використовуючи метод «прес», інформаційну компетентність через роботу з історичними джерелами, уміння аналізувати джерела і висловлювати власну точку зору; виховувати непримиренне ставлення до війни, як до засобу розв'язання конфліктів між державами.

*Хід уроку.***I. Організаційний момент.****II. Перевірка домашнього завдання.****Фронтальне опитування**

- Чим відрізнялося в XVI ст. становище в суспільстві англійського парламенту від становища Генеральних штатів у Франції?
- Розкажіть про розвиток англійської економіки в першій половині XVI ст.
- Поясніть вислів Томаса Мора: «Вівці з'їли людей».
- Дайте визначення понять і термінів: копігольдери, огорожування, «Криваве законодавство», англіканська церква, «Непереможна армада».
- Охарактеризуйте правління королеви Марії і чому її називали «Кривавою»?
- Охарактеризуйте правління англійської королеви Єлизавети I. Чому її називали «левицею на троні»?
- Чому велечизна Іспанська держава не змогла здолати невелике, розташоване на островах Англійське королівство?

Індивідуальне завдання (виконується біля дошки)

Установіть відповідність між поняттями та визначеннями:

1) Мануфактура;	а) закон проти бродяг і жебраків;
2) «криваве законодавство»;	б) насильницьке гоніння селян із землі;
3) Огорожування;	в) дворяни, що господарювали, орієнтуючись на потреби ринку;
4) «нові дворяни»	г) підприємство, де використовується ручна праця і принцип поділу праці.

Індивідуальне завдання**Графічний диктант**

Серед запропонованих тверджень є правильні і помилкові. Правильне твердження позначати , , а помилкове --

- 1) Англіканська церква була створена в 1534 р.
- 2) Марія Тюдор підтримувала протестантів.
- 3) Главою англіканської церкви вважався Папа Римський.

- 4) Єлизавету I називали «левицею на троні».
- 5) Головною морською суперницею Англії в XVI ст. була Ірландія.
- 6) Єлизавета I вела непримиренну боротьбу з піратством і карала капітанів кораблів, що займалися розбоєм на морі.
- 7) Другу кругосвітню подорож здійснив Френсіс Дрейк.
- 8) Загибель «Непереможної армади» відбулося в 1588 р.
- 9) Наприкінці XVI ст. Іспанія одержала титул «володарки морів».
- 10) Перша буржуазна революція відбулася в Нідерландах?
- 11) В Англії стратили Марію Стюарт правнучку Генріха VII.
- 12) Англійський парламент воював із королем власної країни.

III. Актуалізація опорних знань учнів.

Бесіда за запитаннями:

- Які держави були найвпливовішими в Європі у другій половині XVI ст.?
- Що таке Реформація та Контрреформація?
- Назвіть найвпливовіші католицькі та протестантські країни Європи.
- Які війни називаються релігійними?
- Що таке війна?
- Який привід могли використати країни, щоб розпочати війну?

Війна – це суспільно – політичне явище, коли держава переходить від мирної зовнішньої політики до проведення її насильницькими методами.

I V. Вивчення нового матеріалу.

1. Характер міжнародних відносин. Народження постійної дипломатії.

Франція і Англія, з одного боку, та імперія Габсбургів, з іншого, боролися за панування в Європі. У 1516 р ерцгерцог Карл Габсбург успадкував іспанський престол і колонії в Америці. Після його смерті його володіння були поділені між його сином Філіппом II, королем Іспанії, і братом, австрійським ерцгерцогом Фердинандом. **Франція прагнула відібрати в австрійських габсбургів Ельзас та Лотарингію, в Іспанії Південні Нідерланди і Північну Італію.**

- 1) Країни Північної Європи (Нідерланди, Данія, Швеція) прагнули панувати на Балтійському морі і не бажали зміцнення імперії Габсбургів.
- 2) Протиріччя всередині Священної Римської імперії.
- 3) Англія намагалася зберегти північні морські шляхи.
- 4) У 1609 р. католицькі сили утворили військовий союз – Католицьку лігу, якій протистояла Євангелічна унія – військово-політичний союз протестанських князів Південної і Західної Німеччини, заснований у 1608 р.

На початку XVI ст. імператором Священної Римської імперії було обрано Карла V, який мріяв про створення всесвітньої католицької імперії. Його герб прикрашав девіз «Усе далі». (Демонстрація володінь Карла V).

Але йому протистояли Англія та Франція. Боротьба з цими державами не мала успіху. Після смерті Карла V династія Габсбургів розкололася на дві гілки – сина та брата. Одна з них правила в Німеччині. (Демонстрація володінь іспанських та австрійських Габсбургів).

Франція на початку XVII ст. готувалася до війни з Габсбургами, але смерть Генріха I завадила втіленню цих планів у життя. Метою французької корони було відібрати у Священної Римської імперії Ельзас і Лотарингію.

Данія і Швеція намагалися закріпитися на Балтиці.

2. Тридцятилітня війна.

Запитання до учнів: Як ви гадаєте, чому в першій половині XVII ст. країни Європи були втягнуті у війну, яка отримала назву тридцятилітньої?

Учні визначають причини війни.

Робота з історичним джерелом. Вчитель демонструє уривок з документу «Історик М. Барг про причини війни» (додаток 1)

Запитання до учнів: «Чи погоджуєтеся ви з думкою історика М. Барга, що основною причиною війни було протиріччя між країнами, що стали на капіталістичний шлях розвитку (Англія, Нідерланди) та країнами, у яких панували феодальні відносини (Іспанія, Німеччина, Австрія)?». Для відповіді використовується метод «прес»

Я вважаю, що _____, тому що _____, наприклад _____.
 (факти) (точка зору) (аргумент)

Перебіг подій війни.

Розповідь учителя, супроводжується демонстрацією карти «Тридцятилітня війна». Учні складають хронологічну таблицю. (додаток 2) Події у таблиці визначені, учні записують дати, та наслідки.

Чеський період війни (1618-1624):

- Обрання нового уряду Чехії;
- Позбавлення Фердинанда II влади над Чехією;
- Поход чеських військ на Відень;
- Союз Фердинанда II та Католицької ліги;
- Битва біля Білої гори (1620р.).

Данський період війни (1625-1629):

- Вступ до війни данського короля Крістіана IV;
- Утворення найманого війська А. Валленштейном;
- Перемоги А. Валленштейна у Північній Німеччині та Данії.

Шведський період війни (1630-1635):

- Висадка шведської армії на чолі з Густавом Адольфом;
- Перемоги шведів під Брейтенфельде (1631), Аугсбургом (1632), вступ до Мюнхена;
- Загибель Густава Адольфа у битві під Лютценом (1632), остаточна поразка шведської армії (1634).

Франко-шведський період (1635-1648):

- Битва при Нердлінгені (1645);
- Битва під Янковом (1645)
- Укладення Вестфальського миру (1648).

3. Вестфальський мир. Наслідки війни.

Робота з текстом уривку із статті Б.Ф. Поршнєва «Вестфальський мир» (додаток 3).

Запитання для аналізу тексту:

- чи були розв'язані протиріччя між державами, що взяли участь у війні?
- Чи можна вважати війну ефективним методом розв'язання міжнародних проблем?

Самостійна робота з підручником

Бесіда

V. Узагальнення та систематизація знань.

На початку уроку учні отримують по чотири картки з номерами від 1 до 4. Вчитель називає подію, а учні підіймають картку з тією цифрою, до якого періоду війни відноситься названа подія.

- позбавлення імператора Фердинанда II влади над Чехією;
- висадка шведського короля Густава Адольфа у північній Німеччині;
- вторгнення А. Валленштейна в Данію;
- битва біля Білої гори;
- битва під Лютценом;
- наступ короля Крістіана IV;
- перемога французького короля Людовіка II Бурбона над військами Католицької ліги.

Католицької ліги.

Домашнє завдання: Опрацювати текст § 11, відповісти на запитання підручника.